

**Ο ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΠΟΝΤΟ
ΚΑΙ ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ
ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΕΣ
ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑΚΕΣ
ΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ**

- 1. Ἱερὰ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Βαζελῶνος.**
- 2. Ἱερὰ Μονὴ Παναγίας Σουμελά.**
- 3. Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Περιστερεῶτα.**

**ΥΠΟ
ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΔΡΑΜΑΣ κ. ΠΑΥΛΟΥ**

Ο ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΠΟΝΤΟ ΚΑΙ ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑΚΕΣ ΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ*

1. Ἱερὰ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Βαζελῶνος.
2. Ἱερὰ Μονὴ Παναγίας Σουμελᾶ.
3. Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Περιστερεῶτα.

ΥΠΟ
ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΔΡΑΜΑΣ κ. ΠΑΥΛΟΥ

Τὰ τρία μεγάλα πνευματικά καθιδρύματα πού ὡς ἄστρα ἐωθινὰ κατηύγασαν καὶ διέλαμψαν στοῦ πνευματικὸ στερῆμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Εὐξεινίου Πόντου οἱ Βασιλικές, Πατριαρχικές, Σταυροπηγιακές καὶ ἑξαρχικές μονές τοῦ Βαζελῶνος, τῆς Σουμελᾶ καὶ τοῦ Περιστερεῶτα, διεδραμάτισαν σπουδαιότατο ρόλο στὴν ἱστορική πορεία τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή.

Ὁ Μοναχισμὸς στὸν Πόντο ἀναπτύχθηκε σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὴν διάδοση καὶ ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν περιοχή.

Σ' αὐτὸ βοήθησε τὰ μέγιστα τὸ φυσικὸ κάλλος τῆς χώρας. Ὁ νομοφύλακας Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός τὸ παρατηρεῖ: «Καὶ μέντοι καὶ ζῶν κατὰ μοναχοὺς παρέχεται τῷ ἐρημικῷ καὶ ἡρέμῳ τῶν προαστείων. Καὶ μὲν δὴ καὶ τοῖς ἔξω κόσμου καὶ Θεῷ μόνῳ ζῆν καὶ προσανέχειν ἡρημένοις, πάνυ τοι πρὸς τὸν οἰκεῖον σκοπὸν συνεπικουρεῖ»¹.

Καὶ ὁ Fallmerayer, καταγοητευμένος ἀπὸ τὶς ὑποβλητικὲς κοιλάδες

* Εἰσήγηση σὲ ἡμερίδα γιὰ τὸν μοναχικὸ βίο πού διοργάνωσε ἡ Ἱερὰ Μητρόπολη Κοζάνης (1.4.2002).

1. Εὐγενικός Ἰωάννης, *Τῆ Τραπεζουντίων πόλει ἐγκωμισαστική ἔκφρασις*, ἔκδ. Tafel G. Eustathii opuscula, Frankfurt 1832, σ. 371, παρ. 10, Πρβλ. Φιλίππιδης Χρύσανθος, *μητροπολίτης Τραπεζοῦντος, Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος = Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, Ἀθήναι 1933, σ. 343.

καὶ τὰ δάση πού περιβάλλουν τὴν Μονὴ Σουμελᾶ γράφει: «Μιᾶς ὥρας διατριβῆ ἐν τῇ ἔρημίᾳ καὶ γαλήνῃ τοῦ Κολχικοῦ δάσους αἴρει τὴν ψυχὴν ὑψηλότερον καὶ λαλεῖ εἰς τὴν καρδίαν εὐγλωπτότερον ἢ ἑκατὸν εὐσεβεῖς καὶ πληκτικαὶ κατηχήσεις καὶ κηρύγματα ἐν τῇ Δύσει»².

Μετὰ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο Νεοκαισαρείας, κατὰ τὸ δεύτερο μισό τοῦ τετάρτου αἰώνα διαμόρφωσαν τὴ μοναχικὴ ζωὴ στὸν μὲν Πολεμωνιακὸ Πόντο οἱ δύο μεγάλοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Βασίλειος ὁ μέγας καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, πού μόνασαν στὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Ἰρι. Στὸν δὲ Ἐλενόποντο ὁ Εὐστάθιος Σεβαστείας.

Γράφοντας ὁ Βασίλειος στὸν φίλο του Γρηγόριο τὴν ἐπιστολὴ ΙΔ³, μὲ γλαφυρὸ ὕφος περιγράφει τὸ κάλλος τοῦ τοπίου πού ἰδιαίτερα τὸν ἐνέπνεε. Ὁ Γρηγόριος στὴν ὑπ' ἄρ. ΣΤ⁴ ἐπιστολὴ του ἀναφέρεται στὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖο ἔζησαν οἱ δύο φίλοι στὸ ἀσκητήριο τοῦ Πόντου. «Τίς δώσει τὰς ψαλμωδίας ἐκείνας καὶ τὰς ἀγρυπνίας καὶ τὰς δι' εὐχῆς πρὸς Θεὸν ἐκδημίας καὶ τὴν οἶονεὶ ἄλλον ζωὴν καὶ ἀσώματον; Τίς ἀδελφῶν συμφυΐαν καὶ συμψυχίαν, τῶν ὑπὸ σοῦ θεουμένων καὶ ὑψουμένων; Τίς ἄμιλλαν ἀρετῆς καὶ παράθηξιν, ἦν ὄροις γραπτοῖς καὶ κανόνσιν ἠσφαλισάμεθα; Τίς θείων λογίων φιλοπονίαν καὶ ἐν αὐτοῖς φῶς εὕρισκόμενον, σὺν ὁδηγίᾳ τοῦ Πνεύματος;»

Ὁ μοναχικὸς βίος βρῆκε στὸν Πόντο πρόσφορο ἔδαφος καὶ καλλιεργήθηκε ἐντονώτατα. Ἀνέδειξε μεγάλα πνευματικὰ ἀναστήματα. Ἀρχιερεῖς καὶ Βασιλεῖς, ἀσπάστηκαν τὸ μοναχικὸ βίο. Ἀναφέρουμε χαρακτηριστικὰ τὸν ἀναμορφωτὴ τοῦ Ἄθωνος Ὅσιο Ἀθανάσιο πού γεννήθηκε στὴν Τραπεζοῦντα⁵, τὸν μεγάλο ἀσκητὴ Δωρόθεο τὸν νέο ὡς καὶ τὸν Ὅσιο Νίκωνα τὸν ἐπονομαζόμενον «μετανοεῖτε». Ὁ κατὰ τὸν 9ο αἰώνα ἀκμάσας μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Ἀθανάσιος ὁ Δαμιμονοκαταλύτης ἐξακολούθησε τὴν μοναχικὴ ἀσκησιμὴ καὶ μετὰ τὴν ἐκλογή του μένοντας στὴν πλησιόχωρη τῆς Τραπεζοῦντος μονὴ τοῦ Ἁγίου Φωκᾶ⁶ μέσα στὴν ὁποία ἔζησε σχεδὸν ἐγκλειστὴ ζωὴ χωρὶς νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ

2. Fallmerayer Iac. Ph., *Fragmente aus dem Orient*, Stuttgart - Tübingen 1845, σ. 97, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὁ.π., σ. 343.

3. Migne, E.P. 32, 276-277.

4. Migne, E.P. 37, 29-30.

5. Μεταξόπουλος Παρθένιος, *Ἱστορικὸν τῆς πόλεως Τραπεζοῦντος καὶ τῶν Βασιλέων αὐτῆς*, Λειψία 1775, σ. 5.

6. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς Ἀθ., «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν Τραπεζοῦντος» *Βυζαντινὰ Χρονικά*, τ. 12 (1906) 141. Πρβλ. Χρῦσανθος, *Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, σ. 153.

αὐτὴν παρὰ μόνο κάθε Σάββατο καὶ Κυριακὴ, ὁπότε μετέβαινε στὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς Χρυσοκεφάλου, ὅπου ἱερουργούσε καὶ δίδασκε τὸ λαό. Ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Ἰωσήφ ὁ Λαζαρόπουλος (1364) στὸν λόγο του περὶ τῆς γενεθλίου ἡμέρας τοῦ μεγαλομάρτυρα Εὐγενίου, ἀποκαλεῖ τὸν Ἀθανάσιο «σοφὸν καὶ μέγαν καὶ περιβόητον ἐν θαύμασιν»⁷. Κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 12ου αἰώνα ὁ μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Στέφανος Σκυλίτσης λίγο πρὶν πεθάνει, παραιτεῖται τῆς ἀρχιερωσύνης καὶ κείρεται μοναχός⁸.

Σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὴν παράδοση ὁ ἀδελφὸς τοῦ πρώτου αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλεξίου Α' (1202-1222) Δαβὶδ ὁ Κομνηνὸς λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του ἔλαβε τὸ μοναχικὸ σχῆμα καὶ μετονομάσθηκε Δανιήλ⁹.

Ὁ πρωτότοκος γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη τοῦ Ἀξούχου (1235-1238 μ.Χ.) ἔγινε μοναχὸς τὸ 1238. «Ἀπεκάρη γοῦν κατὰ μοναχοὺς Ἰωαννίκιος».

Καὶ ἡ θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Β' (1297-1330) Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἢ λεγόμενὴ Ἀναχουτλοῦ, ἔλαβε τὸ μοναχικὸ σχῆμα ἀνακαινίζοντας καὶ τὴν μονὴ τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου στὰ Ἱεροσόλυμα¹⁰.

Τὴν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας τῶν μεγάλων Κομνηνῶν, τὴν Τραπεζοῦντα, κοσμοῦσαν πολλὰ καὶ μεγάλα μοναστήρια, ὅπως τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου προστάτου τῆς αὐτοκρατορίας, τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, καὶ τῆς Θεοσκεπάστου, τὰ ὁποῖα ἀναδείχθηκαν σὲ προπύργια τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ λαμπρὲς ἐστίες τῆς ἐπιστήμης, τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν.

7. Ὁ ἴδιος, *Fontes = Fontes Historiae Imperii Trapezuntini*, Petersburg 1894 σ. 53, 57-58. Πρβλ. Χρῦσανθος, ὁ. π., σ. 218.

8. Φιλιππίδης Χρῦσανθος, μητροπολίτης Τραπεζοῦντος, *Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, σ. 355.

9. Στὸ φ. 294α τοῦ 760 χειρογράφου κώδικα ψαλτηρίου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπαιδίου καταγράφεται ἡ σημείωση: «Μηνὶ Δεκεμβρίου ἰγ' ἡμέρᾳ ε' ἰνδ. α' ἐν ἔτει ςψκα' (1213 μ.Χ.) ἐκοιμήθη ὁ εὐσεβέστατος μέγας Κομνηνὸς κύριος Δαβὶδ, ὁ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθεὶς Δανιήλ μοναχός», βλ. Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τευχ. Α', «Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Βατοπαιδίου ἀποκειμένων κωδίκων ὑπὸ Μητροπολίτου πρ. Λεοντουπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου καὶ Γέροντος Ἀρκαδίου Βατοπαιδίνου», ἐν Παρισίοις 1924, Α' ἀρ. 760, φ. 294α.

10. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμητικῆς Σταχυολογίας*, τ. Γ', ἐν Πετροπόλει 1897, σ. 36, πρβλ. Χρῦσανθος, ὁ. π., σ. 513.

Στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς πόλεως τῆς Τραπεζοῦντος, ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, ὅπου ἀπλώνεται ἡ πλατεία τῶν λευκῶν (καβὰκ-μεϊνιάν), βρίσκεται ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας, τῆς ὁποίας ἡ κομψότητα καὶ τὸ κάλλος προσελκύουν τὰ βλέμματα ἐκείνων ποὺ πλέουν ἀπὸ τὸν Βόσπορο στὴν Τραπεζοῦντα¹¹. Ἡ πρώτη ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ξεκινᾷ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1204· κύριος ὅμως κτήτορας τῆς μονῆς εἶναι ὁ αὐτοκράτορας Μανουὴλ Α΄ ὁ μέγας Κομνηνός (1238-1263). Ὁ Ἄγγλος ἱστορικός Finlay τὸ 1850 εἶδε δεξιὰ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ Μανουὴλ ποὺ διακρινόταν ὀλόσωμος χωρὶς διάδημα ἔχοντας στὴν κεφαλὴ του ταινία κοσμημένη μὲ διπλὴ σειρὰ μαργαριταριῶν. Ἡ ἐσθήτα ποὺ ἔφερε ἦταν στολισμένη μὲ μονοκεφάλους ἀετούς, στὸ δὲ στήθος ἔφερε μέγα ἐγκόλπιο μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου, ἔπιππου, ὅπως καὶ εἰκονίζοταν ὁ Ἅγιος στὰ μεταγενέστερα νομίσματα τῆς Τραπεζοῦντος. Ἡ εἰκόνα ἔφερε τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή Ἐν Χ(ριστῷ) τ(ῷ) Θ(εῷ) πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτ(ο)κράτ(ω)ρ Ρ(ω)μαίων κτήτ(ω)ρ τῆς (α) μ(ο)ν(ῆ)ς ταύτης Μαν(ου)ήλ ὁ Κομνηνός¹².

Στὸ σωζόμενο μέχρι σήμερα ναὸ ὁ ἐπισκέπτης μπορεῖ νὰ ἀποθαυμάζει τὶς τοιχογραφίες, τὰ μωσαϊκά, τὰ κιονόκρανα καὶ τὶς ὑπόλοιπες καλλιτεχνικὲς καὶ ἀρχιτεκτονικὲς διακοσμῆσεις. Ἄν καὶ τὰ περιβάλλοντα τὴν μονὴ κτίσματα ἔχουν ἐρειπωθεῖ, ὅμως τὰ λείψανα τοῦ πυλώνα, καὶ τῶν γλυπτῶν καὶ ὁ δυτικὰ τοῦ ναοῦ σωζόμενος πύργος, μαρτυροῦν τὴν ἔκτασι καὶ τὸν ἀρχιτεκτονικὸ ρυθμὸ τῆς ἄλλοτε μεγαλοπρεποῦς μονῆς. Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι στὴ μονὴ αὐτὴ δίδαξε ἀστρονομία ὁ πρωτονοτάριος καὶ πρωτοβεσιάριος Κωνσταντῖνος Λουκίτης, ὅπου καὶ ἐνταφιάσθηκε.

Ὁ τάφος του ἔφερε τὴν ἐπιγραφή, «Κωνσταντίνου πέφυκα Λουκίτου τάφος»¹³. Ὁ Λουκίτης ἔγραψε καὶ ἐγκώμιο στὸν Ἅγιο Εὐγένιο τὸν Τραπεζοῦντιο καὶ τοὺς συναθλητὲς του Κανίδιο, Οὐαλεριανὸ καὶ Ἀκύλα, ποὺ μαρτύρησαν στὴν Τραπεζοῦντα.

11. Χρῦσανθος, *Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, 422-423.

12. Finlay G., *Die Geschichte Griechenlands und des Kaisertums Trapezunt 1204-1461*, Aus dem Englischen Übersetzt von Carl B. Reiching Tübingen 1853, σ. 373, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὁ.π., σ. 426.

13. Παφανίκας Μ., «Ἐπιγραφαὶ καὶ νομίσματα Τραπεζοῦντος», *Ε.Φ.Σ.Κ.* 29 (1907) 298.

Ἡ Μονὴ ἦταν ἀφιερωμένη στὴ Σοφία ἢ Λόγο τοῦ Θεοῦ, γι' αὐτὸ ὀνομαζόταν καὶ μονὴ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πανηγύριζε κατὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος. Ἀπέναντι τῶρα τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Τραπεζοῦντος, ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη, στὸ χεῖλος τοῦ ἀνατολικοῦ φαραγγιοῦ, ὑψωνόταν ὁ ναὸς καὶ ἡ μονὴ τοῦ πολιούχου Ἁγίου Εὐγενίου. Ἐκεῖ κοντὰ βρισκόταν τὸ σπήλαιο τῶν ἀκανθῶν, ὅπου προσευχόταν ὁ Ἅγιος Εὐγένιος καὶ ὅπου συνελήφθη ἀπὸ τοὺς δημίους του¹⁴.

Ὁ μέχρι σήμερα σωζόμενος ναὸς ἀνήκει στὸν τύπο τῆς ἀνατολικῆς ἀνευ ὑπερώων Βασιλικῆς μετὰ τρουλλοῦ.

Στὸ ναὸ φυλάσσονταν τὰ λείψανα τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου καὶ τῶν προαναφερομένων συναθλητῶν του, «ἐναποτεθειμένα λάραναξιν ἀργυρέοις ἅμα καὶ χρυσαυγίζουσι»¹⁵, οἱ κεφαλές τῶν μαρτύρων ἦσαν στολισμένες «χρυσῶ καὶ λίθοις καὶ μαργάρων πλήθει»¹⁶.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου μαζί μὲ αὐτὸν τῆς Χρυσοκεφάλου, ἀποτελοῦσαν τὸ κέντρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς ζωῆς τῆς Τραπεζοῦντος. Κατὰ τὸν 11ο αἰῶνα ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου ἦταν γνωστὴ σ' ὀλόκληρη τὴν Ἀνατολή. Τὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 11ου αἰῶνα τέλεσε προσκύνημα ὁ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος (976-1025). Ὁ Ἰωσήφ Λαζαρόπουλος ἀναφέρει τὸ ἐξαιρετικὸ γεγονός ὡς ἐξῆς: «Τὴν δέ γε Τραπεζοῦντιῶν καταλαβὼν πόλιν ὁ βασιλεὺς πρόσεισι τῷ νέῳ τοῦ ἐν μάρτυσι κλεινοῦ Εὐγενίου προσκυνήσων ἅμα καὶ θεασόμενος, εἴτινος χρῆζει ὁ νεὸς οὗτος εἰς ἐπίσκεψιν, καὶ τὰ ἅγια τοῦ μάρτυρος λείψανα μεθ' ὅσης εἶχε προσπτυξάμενος αἰδοῦς τε καὶ τιμῆς, τὰς ἐν αὐτῷ μεγάλας ἀψίδας, δύο ἀνήγειρε, τοὺς τε δύο μεγίστους κίονας καὶ τὸν τρουλλοῦν τοῦ ὀρόφου, ὃ καὶ εἰσέτι ὄραται ἐδείματο, τοὺς μοναχοὺς ἀποχρώντως δεξιωσάμενος καὶ χρήμασι φιλοτιμησάμενος ἄδροϊς»¹⁷.

Ἡ τιμὴ καὶ ἡ εὐλάβεια τῶν Τραπεζοῦντιῶν πρὸς τὸν πολιούχον Ἅγιο Εὐγένιο ὑπῆρξε μεγάλη καὶ πλήθη πιστῶν συνέρρεαν ἀπὸ παντοῦ στὴν

14. Ἱερὰ Μονὴ Παρακλήτου, Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος ὁ Τραπεζοῦντιος, Ὁρωπὸς Ἀττικῆς 1996, σ. 22.

15. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Fontes*, σ. 31, παράγρ. 26-28, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὁ.π., σ. 396.

16. Ὁ.π., σ. 31, 23-25, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὁ.π., σ. 396.

17. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Fontes*, ὁ.π., σ. 84-85, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὁ.π., σ. 399.

μονή κατὰ τὶς δύο πανηγύρεις, στὶς 21 Ἰανουαρίου, ἡμέρα τοῦ μαρτυρίου του, καὶ στὶς 24 Ἰουνίου, ἡμέρα τῶν γενεθλίων τοῦ μάρτυρα, πού διὰ θαύματος καθιερώθηκε κατὰ τὸ διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ αυτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα (867-886). Ὁ Ἰωσήφ Λαζαρόπουλος διασώζει τὴν μεγαλοπρέπεια τῆς πανηγύρεως, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αυτοκράτορα Τραπεζοῦντος Ἀλεξίου Β΄ (1297-1330). «Τίς ἂν ἀξίως τὴν μεγαλειότητα τῆς ἑορτῆς καὶ τὴν περὶ αὐτὴν θεραπείαν ἐκφράσοι, τὴν πάννουχον στάσιν καὶ ὕμνωδιαν, τὰ ἄσματα, τοὺς ὕμνους, τὰς φωταυγείας, τὰ ποικίλα μῦρα, τοὺς πυρφόρους, τὰ φωταγωγὰ δοχεῖα, τοὺς μυσταγωγούς, τοὺς ἱεροφάντας, τοὺς κρατῆρας καὶ ἀπλῶς πᾶσαν ἐκείνην τὴν μυστικὴν τελετὴν καὶ τὴν ποικίλην ἐκείνην τράπεζαν καὶ τὰς διαφορὰς τῶν πομάτων καὶ τῶν βρωμάτων... καὶ ἀπλῶς πᾶσαν εἰπεῖν ἐστίασιν πνευματικὴν τε καὶ σωματικὴν πανδαισίαν, τὰ πάντα βασιλικὰ καὶ φιλότιμα, ἅτινα πάντα μεθ' ὅσης εἶχεν εἰπεῖν ψυχικῆς προθυμίας ὁ βασιλεὺς εἰς τιμὴν κατεσκεύασε τοῦ περιβοήτου ἐν θαύμασι Εὐγενίου, καὶ μετὰ τὴν πνευματικὴν εὐωχίαν ἐκείνην καὶ ψαλμωδίαν καὶ τὴν εἰς Θεὸν συνήθη εὐχαριστίαν, τὰ δῶρα ἃ φιλοτίμως τοῖς δαιτυμόσιν ἐκεῖνα ὁ βασιλεὺς ὁ μεγαλόδωρος ἐδώρησατο»¹⁸. Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου, γίνονταν καὶ ἐπίσημες τελετὲς τῆς αυτοκρατορίας, ὅπως ἡ στέψη τοῦ αυτοκράτορα Ἀλεξίου Γ΄ (1349-1390)¹⁹.

Ἀκόμη ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου, ἀλλὰ καὶ ὅλες οἱ μονὲς τοῦ Πόντου ἀναδείχθησαν σὲ διδασκῆρια πάσης σοφίας· ἰδιαίτερα ἐπὶ τῆς αυτοκρατορίας τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν καλλιεργήθηκε ἡ ἀστρονομία καὶ τὰ μαθηματικά. Ἡ Τραπεζοῦντα στὶς δύο αὐτὲς ἐπιστῆμες ὑπερεῖχε καὶ αὐτοῦ τοῦ Βυζαντίου περὶ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰώνα καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου.

Ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μάλιστα ὁ ἀστρονόμος Γρηγόριος Χιονάδης σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν διδάσκοντα στὴν Τραπεζοῦντα σοφὸ μαθηματικὸ καὶ ἀστρονόμο Κωνσταντῖνο Λουκίτη γράφει ὅτι προέτρε-

18. Βλ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 66, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὁ.π., σ. 410.

19. Ἐστέφθη ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου μηνὶ Ἰανουαρίῳ εἰς τὰς κα΄, κατὰ τὴν τοῦ Ἁγίου ἑορτὴν ἐν ἔτει ζωνῆ (1349). Ἐν τῷ αὐτῷ Ναῷ ἠυλόγηθη κατόπιν, ἐν ἔτει 1351 μ.Χ. μηνὶ Σεπτεμβρίῳ κ΄, καὶ ὁ γάμος τοῦ Ἀλεξίου Γ΄ μετὰ τῆς δεσποίνης Θεοδώρας τῆς Κομνηνῆς, τῆς Καντακουζηνῆς, θυγατρὸς κύρ-Νικηφόρου τοῦ Καντακουζηνοῦ, σεβαστοκράτορος, πρώτου ἐξαδέλφου ὄντος τοῦ βασιλέως Ρωμαίων κύρ-Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ». Πρβλ. Πανάρετος Μιχαήλ, «Τραπεζοῦντιακὸν χρονικόν. Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος Βασιλέων τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν» Ν.Ε. 4 (1907) 278.

πε τοὺς μαθητὲς του νὰ μεταβοῦν στὴν Τραπεζοῦντα καὶ νὰ παρακολουθήσουν τὴν διδασκαλία του²⁰. Κατὰ τὴν κατάληψη τῆς Τραπεζοῦντος τὸ 1461 ἀπὸ τὸν Μωάμεθ τὸν πορθητὴ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Εὐγενίου²¹ ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ μετατράπηκε σὲ τέμενος καὶ στὴν Τουρκικὴ ἔλαβε τὴν ὀνομασία Γενί ντζουμα ντζαμισί, δηλαδὴ τέμενος τῆς νέας ἢ πρώτης Παρασκευῆς, γιατί, τὴν πρώτη μετὰ τὴν ἄλωση τῆς πόλεως Παρασκευή, προσευχήθηκε στὸ ναὸ ὁ κατακτητής.

Ἐπίσης στὴν Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Μιθρίου ὄρους, μὲ πανοραμικὴ θέα πρὸς τὴν Τραπεζοῦντα, βρίσκεται ἡ γυναικεία μονὴ τῆς Παναγίας Θεοσκεπάστου. Ὀνομάζεται δὲ Θεοσκεπάστος γιατί, καθὼς ὁ ναὸς εἶναι λαξευμένος μέσα σ' ἓναν ὑψηλὸ βράχο ποὺ ὑψώνεται στὸ βάθος τῆς πρώτης αὐλῆς τῆς μονῆς, πιστεύεται ὅτι ὄχι ἀνθρώπινο χέρι, ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς σκέπασε τὸ ναὸ μὲ τὸ βράχο²². Ὁ ναὸς εἶναι κτίσμα τοῦ 14ου αἰώνα καὶ κτιόρισα τῆς Μονῆς ἢ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλεξίου Γ' (1349-1390) Εἰρήνη. Αὐτὸ βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τίς τοιχογραφίες ποὺ σώζονταν στὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ νάρθηκα τοῦ ναοῦ. Τίς τοιχογραφίες αὐτὲς εἶδε ὁ Tournafort²³, ὅταν τὸ ἔτος 1702 ἐπισκέφθηκε τὴ μονή. Σ' αὐτὲς εἰκονίζονταν ὁ αὐτοκράτορας τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλέξιος Γ', ἡ σύζυγός του Θεοδώρα, ἡ μητέρα του Εἰρήνη καὶ ἡ πριγκίπισσα Εὐδοκία. Ὁ Ἀλέξιος Γ' ἔφερε διάδημα στὴν κεφαλὴ καὶ κρατοῦσε στὸ δεξιὸ του χέρι σκῆπτρο καὶ στὸ ἀριστερὸ του σφαῖρα. Στὰ δεξιὰ του, ἡ μητέρα του Εἰρήνη περιβεβλημένη πλουσιώτατη αὐτοκρατορικὴ ἔνδυση ἔφερε πολύτιμο διάδημα καὶ κρατοῦσε στὰ χέρια της κτίσμα ναοῦ ποὺ δήλωνε ὅτι αὐτὴ ἦταν κτίτορας τῆς μονῆς. Ἀριστερὰ τῶρα τοῦ αὐτοκράτορα εἰκονίζόταν ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα μὲ λαμπρὴ καὶ αὐτὴ αὐτοκρατορικὴ ἔνδυση κρατώντας στὸ δεξιὸ χέρι σκῆπτρο

20. «Καὶ γὰρ οὖν οὐ σιωπήσομαι διαφερόντως τὰ σὰ ἐξυμνεῖν, κἂν ὅποι τυγχάνοιμι γῆς Ταῦτη τοι καὶ παμπόλλους ἐραστὰς κἂν μόνης ψιλῆς φωνῆς εἰργασμαι τῆς σῆς ἀγγινοίας καὶ ἀξιοῦμνήτου σοφίας, οἱ καὶ εἰς τοσοῦτον μὲν ἦκον ἔρωτος ὡς ἐπιλιπεῖν μὲν σχεδὸν σφᾶς αὐτοὺς τὴν σφετέραν, γενέσθαι δὲ τῆς ἀλλοδαπῆς καὶ τῆς σῆς ἀξιοθῆναι μεγαλοπρεποῦς ὀμιλίας». Παπαδόπουλος Ἰωάννης, *Γρηγορίου Χιονιάδου* τοῦ Ἀστρονόμου Ἐπιστολαί, Θεσσαλονίκη 1929, σ. 41-42.

21. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Fontes*, ὁ.π., σ. 31-32, Πρβλ. Χρυσάνθος, ὁ.π., σ. 393.

22. *Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*, Ἀθῆναι 1924, Περίοδος Β', τ. 1, τεύχ. γ' καὶ δ', σ. 25-35.

23. Tournafort P., *Voyage du Levant*, Paris 1742, σ. 234-235, Πρβλ. Χρυσάνθος, ὁ.π., σ. 442.

και στο άριστερό δίσκο. Ἡ πριγκίπισσα Εὐδοκία ἦταν σύμφωνα με τὸν Fallmerayer ἡ μητέρα τοῦ νόθου τέκνου τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Γ', Ἰωάννη²⁴ καὶ ἡ ὁποία ἔγινε μοναχὴ στὴ μονὴ Θεοσκεπάστου. Ὁ Fallmerayer²⁵ δημοσίευσε καὶ τὴν ἐπιγραφή πού ἔχει αὐτὴ ἡ παράσταση.

Ἐπιγράφημα ὁ ναὸς καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου, πού ἦταν καλυμμένη με κονίαμα, εἶχε τοιχογραφίες ἀναγόμενες στὸν 14ο αἰώνα. Στὴ Μονὴ τῆς Θεοσκεπάστου ἐνταφιάστηκαν καὶ οἱ δύο πρῶτοι διάδοχοι τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Γ' ὁ γιὸς του Μανουὴλ Γ'²⁶ πού πέθανε τὸ 1417 καὶ ὁ ἐγγονός του Ἀλέξιος²⁷ Δ' πού πέθανε τὸ 1429. Ἀκόμη στὸ νάρθηκα τοῦ ναοῦ ὁ Fallmerayer ἀναφέρει καὶ τὸν τάφο τοῦ νόθου γιοῦ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Γ', τοῦ Ἀνδρόνικου πού δολοφονήθηκε στὰ ἀνάκτορα στὶς 14 Μαρτίου 1376. Ὁ Πανάρετος ἀφηγεῖται τὸν θάνατο τοῦ νεαροῦ Κομνηνοῦ ὡς ἐξῆς: «Μηνὶ Μαρτίῳ ιδ', ἡμέρα ς', ἰνδικτιῶνος ιδ' τοῦ ςωπδ' ἔτους (1376) ἐκρημνήσθη ὁ τοῦ βασιλέως υἱός, ὁ κύρ Ἀνδρόνικος δεσπότης, ὁ μέγας Κομνηνός, ἀπὸ τοῦ Παλατίου τοῦ κύρ Ἀνδρονίκου, τοῦ μεγάλου Κομνηνοῦ καὶ Βασιλέως. Καὶ εὐθύς κομισθεὶς ἐν τοῖς ἀνακτόροις τέθηκε, καὶ ἐνεταφιάσθη ἐν τῇ μονῇ τῆς Θεοσκεπάστου, ἀκολουθήσαντος ἐν τῷ ἔξοδίῳ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως καὶ πατρὸς²⁸ αὐτοῦ, καὶ τῶν δεσποινῶν τῆς τε μάμμης τούτου καὶ τῆς μητριᾶς». Ἡ μονὴ λειτούργησε μέχρι τὴν ἔξοδο τοῦ 1923.

Ἀλλὰ καὶ στὴν ἐνδοχώρα τοῦ Πόντου, μέχρι τῆς Θεοδοσιούπολης (Ἐρζερούμ) καὶ Ἐρζιγκιὰν ὑπῆρχαν πολυάριθμα μοναστήρια, μικρὰ

24. Fallmerayer Iac. ph., Original--Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte der Kaiserthums Trapezunt. In Abdablungen der historischen Classe der K. Bayerischen Akademie. 2 Adth. München 1843--1847, I, 66. Πρβλ. Χρυσάνθος, ὁ.π., σ. 443.

25. 1) † Ἀλέξιος ἐν ΧΩ Θεοπιστὸς βασιλεὺς / καὶ αὐτοκράτωρ πάσης Ἀνατολῆς ὁ / μέγας Κομνηνός. 2) † Θεοδώρα / ΧΥ χάριτι Ε/σεβεστάτη / δέσποινα / καὶ αὐτοκρατορήσα πάσης / Ἀνατολῆς. 3) † Εὐδοκία ΧΥ χάριτι εὖσε/βεστάτη ἡ διὰ τοῦ Θεοῦ καὶ / ἀγγέλη Εὐφῆμῃ ἡ μοναχὴ / ἡ μάμη τοῦ Ἰωάννου. 4) † Εἰρήνη ΧΥ / μήτηρ δὲ τοῦ / εὖσεβεστάτου / Βασιλέως κυροῦ Ἀλεξίου / τοῦ μεγάλου Κομνηνοῦ. Πρβλ. Fallmerayer, ὁ.π., σ. 66.

26. Πανάρετος Μιχ., ὁ.π., σ. 293.

27. Χαλκοκονδύλης Λαόνικος, «Ἀποδείξεις ἱστοριῶν δέκα». *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, ἔκδ. β', Nibuhrii--Bonae 1843, Πρβλ. Χρυσάνθος, Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος, σ. 387.

28. Πανάρετος Μιχ., ὁ.π., σ. 289.

καὶ μεγάλα, μὲ τεράστια προσφορά, ἰδίως κατὰ τοὺς πικροὺς χρόνους τῆς δουλείας.

Δυτικὰ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ Πλάτανα, στὴν Κορδύλη, σώζονταν τὰ ἐρείπια τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Φωκᾶ ποῦ ἄκμασε κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰώνα στὴν Σινώπη, προστάτη τῶν ναυτιλλομένων. «πρῶτος τῶν ἐν Πόντῳ λαλεῖται ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας κυβερνήτης τῶν ναυτίλων, λαλητὸς ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ»²⁹. Ἡ μονὴ ἀνακαινίσθη ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Γ΄ καὶ διακοσμήθηκε μὲ ὠραιότατες τοιχογραφίες.

Ἀνατολικὰ τῆς Τραπεζοῦντος, στὸ χωριὸ Κύμινα, ὑπῆρχε ἡ ἀπὸ τὸν 14ο αἰώνα μνημονευόμενη ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ Λαζαρόπουλο «περικαλλῆς καὶ περίφημος μονὴ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τῶν Σουρμένων», τῆς ὁποίας φέρεται κτήτορας ὁ πατέρας τοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰώνα δούκα τῆς Χαλδίας καὶ Τραπεζοῦντος, τοῦ Χάλδου Ἰωάννη³⁰.

Εἶναι σημαντικό νὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ ὅτι τὸ φιλομόναχο πνεῦμα τῶν Κομνηνῶν ἔφτασε μέχρι καὶ τοῦ Ὁρους τοῦ Ἄθωνα, ὅπου ἐξολοκλήρου ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Γ΄ μὲ τὴν μεσιτεία τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Θεοδοσίου (1370-1391), ἀδελφοῦ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, ἀνέλαβε τὴν δαπάνη γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ὁμώνυμης μονῆς. Ἀξιόλογη περιγραφή τῆς μονῆς διέσωσε ὁ γιατρὸς καὶ φιλόσοφος Ἰωάννης Κομνηνὸς († 1719): «Τὴν δὲ περικαλλῆ τοῦ ἁγίου Διονυσίου μονὴν ἔκτισεν ὁ αἰοδιμος βασιλεὺς Τραπεζοῦντος Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς διὰ παρακλήσεως τοῦ ἁγίου Διονυσίου, ὅστις ἦν ἀδελφὸς μικρότερος τοῦ τῆνικαῦτα τῆς Τραπεζοῦντος ἀρχιερατεύοντος Θεοδοσίου. Οὗτος ὁ ἅγιος Διονύσιος ἦτον ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς Καστορίας, ἐκ χώρας Κορυσσοῦ· καὶ ἀναχωρήσας τοῦ κόσμου ἀσκήτευεν εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον, ὅπου εὐρίσκεται τὸ ἱερὸν μοναστήριον ὠκοδομημένον· καὶ διὰ θείας ἀποκαλύψεως καθ' ἐκάστην νύκτα φωτὸς ἐπιφαινομένου ὑπεραστράπτοντος ἐν τῷ τόπῳ ὥσπερ λαμπάδος μεγάλης, ὀδηγηθεὶς καὶ πλεύσας διὰ τῆς μαύρης θαλάσσης εἰς Τραπεζοῦντα καὶ τυχῶν τοῦ αἰτήματος ἀπὸ τὸν βασιλέα διὰ μεσιτείας τοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ δηλονότι, τότε, Τραπεζοῦντος, καὶ στραφεὶς εἰς τὸ

29. Λιβαδηνὸς Ἀνδρέας χαρτοφύλαξ, «Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν ἁγίοις ἱερομάρτυρα Φωκᾶν τὸν θαυματουργόν», *Analllecta Bolandiana, societie des Bollandistes Bruxelles - Paris* (1911), τ. 30, 289. Πρβλ. Χρῦσανθος, ὅ.π., σ. 505.

30. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, *Fontes*, ὅ.π., σ. 57, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὅ.π., σ. 506.

ἅγιον Ὅρος ᾠκοδόμησεν ἐν ἐκείνῳ τῷ θεοδοξάστῳ τόπῳ θεῖον καὶ ἱερὸν ναὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ δι' ἐξόδων τοῦ ἄνωθεν Βασιλέως, οὗ καὶ τὸ πάντιμον χρυσόβουλλον εὑρίσκεται ἐκεῖ σφῶν τε καὶ ὀλόκληρον μὲ φράσιν ἑλληνικωτάτην καὶ κατὰ πολλὰ γλυκυτάτην συντεθειμένον, ὁμοῦ μὲ καὶ ἄλλων πολλῶν βασιλέων χρυσόβουλλα καὶ σιγιλλιώδη πατριαρχῶν καὶ αὐθεντῶν διαφορῶν. Εὑρίσκεται καὶ εἰς αὐτὸ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ ἄνωθεν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ὡς ἦν ἐνδεδυμένος μετὰ τοῦ βασιλικοῦ διαδήματος, λίαν ἀξιοθέατος. Εἶναι τὸ μοναστήριον τοῦτο περιβλεπτον καὶ ὠραῖον ἐπάνω εἰς τὸ καταγιάλον εἰς τόπον ὑψηλὸν καὶ ὠραῖον»³¹.

Ἀκόμη ἡ εὐλάβεια καὶ τὸ φιλομόναχον πνεῦμα, ὅπως ἀναφέραμε, τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Τραπεζοῦντος ἔφθασε ἕως τὴν Σιωνίτιδα Ἐκκλησία καὶ τὴν Ἁγία Πόλη τῶν Ἱεροσολύμων. Ἡ αὐτοκράτειρα τῆς Τραπεζοῦντος Ἄννα ἡ Κομνηνή, ἡ Πορφυρογέννητη, ἡ ἐπικαλούμενη Ἀναχουτλοῦ (1341), θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Β' (1297-1330), ἀνακαίνισε τὸ μέχρι σήμερα λειτουργοῦν μονῦδριον τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου. «Ἰστέον κατὰ τὸν ἀείμνηστον Δοσίθεον, ὅτι οἱ τῆς Τραπεζοῦντος βασιλεῖς τὸν δυνατὸν τρόπον ἐπεσκεπτόντο καὶ αὐτοὶ τὴν Ἁγίαν Πόλιν οἱ φιλόχριστοι καὶ αἱ δέσποινα αὐτῶν οἱ εὐσεβέστατοι εἰς προσκύνησιν αὐτῆς μετὰ πολλῆς ἀπήρχοντο εὐλαβείας, τὸ ἔνδον τῆς Ἱερουσαλήμ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ἔχουσαι καταγῶγιον ὅπερ πάλαι ἀνεκαίνισεν ἡ δέσποινα κυρία Ἄννα Τραπεζουντία ἡ Πορφυρογέννητος»³².

Καὶ σύμφωνα μὲ τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Δοσίθεο, τῆ μονῆ τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου ἀνακαίνισε κατὰ τὸν 14ο αἰῶνα, ὁ Τραπεζοῦντιος μοναχὸς Γεράσιμος πού μὲ διαθήκη του κληροδοτεῖ τὴ μονῆ σὲ μοναχοὺς πού κατάγονται ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα. «Εὐρέθη ἐν τινι παλαιῷ χαρτίῳ ὅτι τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου, ὅπου εἶναι τώρα μέσα εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ἀνεκαίνισε πάλαι ποτὲ ἡ δέσποινα κυρία Ἄννα Τραπεζουντία ἡ Πορφυρογέννητος, καὶ ὕστερον τὸ ἀνακαίνισεν Γεράσιμος μοναχός, ὅστις ἔκαμε διαθήκην εἰς τινας ἐτέρους μοναχοὺς (ἦτον δὲ

31. Κομνηνὸς Ἰωάννης, *Περιγραφή μονῆς Διονυσίου*. Montfaucon D. Bernardi de, *Paleographia graeca*, Parisiis 1708, σ. 476-477, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὁ.π., σ. 510.

32. Βλ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, τ. Γ', ἐν Πετροπόλει 1897, σ. 36, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὁ.π., σ. 513.

παρῶν ὁ βασιλικὸς πρέσβυς Ἰωάννης ὁ Τριχᾶς ὁ λογοθέτης τῶν οἰκιακῶν), ἦν υπέργραφον ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος, ὄν καὶ Παναγιώτατον καλεῖ ὁ Γεράσιμος εἰς τὴν διαθήκην, ὁ Βασάν μητροπολίτης Γερμανός, Μάτος Γάζης καὶ υπέρτιμος, ὁ Ἐπίσκοπος Βηθλεὲμ Ἡλίας ἐν ἔτει, σϡγγ' (1144 μ.Χ.)». Κατὰ τὴν διόρθωση Παπαδοπούλου Κεραμέα σωνγ' (1344 μ.Χ.)³³.

Ἡ μονὴ καὶ ὁ ναὸς ἦταν ὠραιότατα ἔργα τῆς χριστιανικῆς τέχνης. Στὴ μονὴ αὐτὴ μόνασε κατὰ τὸ ἔτος 1391 ὁ λόγιος Τραπεζούντιος μοναχὸς Κάλλιστος Ραδηνός, ὅπως φαίνεται σὲ χειρόγραφο κώδικα, πὸν περιέχει τὴν παρακλητικὴ, τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς βιβλιοθήκης³⁴.

Ἡ ἀρχαιότερη ὅμως ἀπὸ τίς μονές τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Πόντου εἶναι ἡ ἐπὶ δεκάωρον ἀπέχουσα ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα, ὅπως ἡ παράδοση διέσωσε καὶ τὸ πατερικὸ τῆς μονῆς, μαρτυρεῖ, Ἱερὰ Βασιλική, Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ «Ζαβουλών» ἢ Βαζελῶνος, ὅπως συνηθέστερα ἀποκαλεῖται καὶ ἐπ' ὄνοματι τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννη τιμώμενη³⁵. Ἰδρυτὴς πιστεύεται ὁ μοναχὸς Ἰωάννης ἀπὸ τὴν Μικρὰ Ἀσία, ὁ ὁποῖος συγκέντρωσε γύρω του τοὺς ἀσκούμενους ἀναχωρητὲς τῆς περιοχῆς καὶ ἀνοικοδόμησε τὸν πρῶτο ναὸ τὸ 270 (μ.Χ.)³⁶. Ἡ ἀρχαιότητα τῆς μονῆς ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων μονῶν δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττει, ἀφοῦ στὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου ἀσκήτευσαν οἱ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας πατέρες, Βασίλειος ὁ Μέγας, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ ἄλλοι. Μὲ τὸ παράδειγμά τους ἀγίασαν τὸ μοναχικὸ βίο καὶ βρῆκαν χιλιάδες μιμητὲς. Ἡ πρώτη θέσις τῆς μονῆς ἦταν χαμηλότερα ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα κοντὰ στὸ χωριὸ Σαχνόν, ὅπου καὶ τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Τιμίου Προδρόμου³⁷. Ἡ μονὴ κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα, καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Πέρσες ἐπὶ Χοσρόη τοῦ Α'. Περισσότερους ἀπὸ τετρακόσιους μονα-

33. Ὁ.π., σ. 245, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὅ.π., σ. 514.

34. Βλ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 2, σ. 368, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὅ.π., σ. 515.

35. Τοπαλίδης Πανάρετος, ἀρχιμ., *Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Βαζελών*, σ. 3.

36. Ὁ.π., σ. 62.

37. Κυριακίδης Ἐπαμ., «Ἱερὰ μονὴ Τιμίου Προδρόμου Βαζελῶνος», *Ε.Φ.Σ.Κ.*, 27 (1895-1899) 360.

χοὺς οἱ ἐπιδρομεῖς κατέσφαξαν, ἐρημώνοντας τὴν περιοχὴ³⁸. Ἀνοικοδομήθηκε ἡ μονὴ μὲ δαπάνη τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ (527-565) καὶ φροντίδα τοῦ στρατηγοῦ του Βελισσάριου σὲ νέα θέση, στὴ σκῆτη τοῦ Προφήτη Ἡλία καὶ σὲ ἀπόσταση μιᾶς ὥρας πάνω ἀπὸ τὴν παλαιά³⁹. Καὶ ἡ νέα τοποθεσία τῆς μονῆς εἶναι ὠραιότατη, ὥστε καὶ ὁ κατὰ τὸ 1702 ἐπισκέπτης τῆς Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς βοτανολόγος Tournefort νὰ μείνει ἐκθαμβος. «Ἡ πεδιάς τῆς Τραπεζοῦντος, καίπερ τυγχάνει γόνιμος ὠραίων φυτῶν, δὲν δύναται νὰ παραβληθῆ ὑπὸ τὴν βοτανικὴν ἔποψιν πρὸς τὰ ὠραῖα βουνά, ἐφ' ὧν ἔστιν ἐκτισμένη ἡ μεγάλη μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, κατὰ τὰ ΒΑ τῆς πόλεως περὶ τὰ 25 μίλια μακρὰν αὐτῆς. Δὲν ὑπάρχουσιν ὠραιότερα τούτων δάση ἐν τοῖς Ἄλπεσιν. Τὰ περιβάλλοντα τὴν μονὴν ὄρη τρέφουσι φηγούς, δρύς, ὄξυας, ἱερόξυλον, μελίαις καὶ ἐλάταις ἀξιοθαυμάστου ὕψους... Ἄπαντα τὰ περὶ τὴν Μονὴν ταύτην εἰσὶν ἀγνὴ εἰκὼν τῆς φύσεως. Ἄπειροι πηγαὶ σχηματίζουσι θελκτικὸν ρύακα, πλήρη ἐξαιρέτων ἀττακῶν. Ὁ ρυᾶξ οὗτος ρεεὶ διὰ πρασίνων ταπήτων καὶ δασῶν, καταλλήλων νὰ ἐμπνεύσωσιν ὑψηλὰ αἰσθήματα»⁴⁰. Ἡ μονὴ ἄκμασε καὶ μεγαλύνθηκε κατὰ τὸν 13ο μ.Χ. αἰῶνα ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῶν μεγάλων Κομνηνῶν. Οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Τραπεζοῦντος μὲ ἰδιαίτερη στοργὴ καὶ ἀγάπη περιέβαλαν τὴν μονὴ καὶ τὴ συνέδραμαν μὲ γενναῖες βασιλικῆς δωρεῆς καὶ ἀφιερώματα. Μὲ αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλλα ἐπεξέτειναν τὰ προνόμια ποὺ εἶχε προσαρτώντας τὰ γύρω χωριά ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ⁴¹. Οἱ μοναχοὶ ὑπερέβαιναν τοὺς τετρακόσιους καὶ καλλιεργοῦσαν τὰ γράμματα ζώντας μὲ ἡρεμία. Στὴ μονὴ σωζόταν ὡς κειμήλιο ἀνεκτίμητο τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἐμμανουὴλ τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ, μοναδικοῦ σ' ὁλόκληρο τὸν Πόντο⁴².

Ἡ φήμη τῆς μονῆς ἔφτανε καὶ μέχρι τὴν ὁμόδοξη Ρωσία· πλήθη προσκυνητῶν συνέρρεαν κάθε χρόνο στὴ μονή. Ὁ ἡγούμενος Πανάρετος διέσωσε καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Ρώσου μοναχοῦ Ἰωάννη ποὺ ἔζησε στὴ μονὴ πάνω ἀπὸ πενήντα χρόνια. «Ἡ Μονὴ Βαζελῶνος εἶναι γνωστὴ καὶ

38. Τοπαλίδης Παν., Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Βαζελῶν, σ. 77-80.

39. Ὁ.π., σ. 81-83.

40. Παπαμιχαλόπουλος Κ.Ν., *Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον*, Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 166-167.

41. Τοπαλίδης Παν., ὁ.π. σ. 89.

42. Ὁ.π., σ. 90-93.

εἰς τὰς ἐσχατίας τοῦ Ρωσικοῦ κράτους καὶ εἰς πάσας τὰς κοινωνικὰς τάξεις· ἐπειδὴ δὲ παιδιόθεν ἐπεθύμουν νὰ μονάσω ἤκουον δὲ τῆς μητρὸς συνεχῶς διαλεγομένης, περὶ Μονῆς Βαζελῶνος, ἅμα ἐνηλικιώθην ἀνεχώρησα τῆς πατρικῆς ἐστίας ἵνα φθάσας ἀποκατασταθῶ εἰς τὴν Μονὴν ταύτην καὶ πεζοπορῶν ἔφθασα ἐνταῦθα μετὰ ἓν ἔτος ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως· ὁ δὲ Θεὸς ἠξίωσέ με νὰ ἐκπληρώσω τὸν πόθον μου»⁴³.

Πάμπολλα εἶναι καὶ τὰ πατριαρχικὰ σιγίλλια ποὺ ἐκδόθηκαν ὑπὲρ τῆς μονῆς καὶ ἀφοροῦσαν τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία της, κατοχυρώνοντας καὶ ἀναγνωρίζοντας τὰ πανάρχαια προνόμια καὶ δικαιώματά της. Ἀπὸ τὰ κειμήλια ποὺ διασώθηκαν ὡς τὴν καταστροφή τὰ ἀρχαιότερα καὶ πολυτιμότερα ἦσαν οἱ διασωθέντες τρεῖς κώδικες ποὺ περιεῖχαν ἀντίγραφα τῶν ὑπὲρ τῆς μονῆς αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων, δωρητηρίων καὶ πωλητηρίων ἐγγράφων, κρισιμογραφῶν καὶ ἄλλων δικαστικῶν ἀποφάσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλοῦσαν χρήσιμες ἱστορικὲς καὶ γεωγραφικὲς εἰδήσεις γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς ζωῆς τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς γύρω περιοχῆς⁴⁴. Τὰ διασωθέντα διὰ μέσου τῶν αἰῶνων κειμήλια τῆς μονῆς εἶναι πενιχρά. Ἀφενὸς μὲν οἱ πολλὲς καταστροφὲς ποὺ γνώρισε ἡ μονὴ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων, ἀφετέρου δὲ ἡ ληστρικὴ ἐπιδρομὴ 28 ληστῶν, ποὺ ἔγινε τὸ 1719, συνετέλεσε στὴν ἀπογύμνωσή της ἀπὸ τὰ ἀργυρὰ καὶ χρυσὰ σκεύη καὶ κάθε τι πολύτιμο ποὺ εἶχε⁴⁵. Οἱ διασωθέντες κώδικες περιεῖχαν ἐγγράφα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1256. Τὰ ἐξωτερικὰ τώρα τριώροφα κτήρια τῆς μονῆς μετὰ ἀπὸ τὴν ἀλλεπάλληλες ἀνακαινίσεις ἀνάγονται στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ. Τὸν πρῶτο ὄροφο ἀνήγειρε ὁ τότε ἡγούμενος ἀρχιμανδρίτης Ἄνθιμος, τοὺς δὲ ἄλλους δύο ὀρόφους οἱ ἡγούμενοι Πανάρετος καὶ Ἐλισσαῖος.

Τὰ κτίσματα τῆς νοτίου πλευρᾶς ἦσαν τὰ ἀρχαιότερα, ἀναγόμενα στὸν 16ον αἰῶνα. Αὐτὰ κυρίως ἦσαν κελλιά καὶ δωμάτια μὲ ἐξῶστες μὲ πολὺ λεπτὴ ξυλογλυπτικὴ ἐπεξεργασία. Εἶναι τὰ ἀρχαιότερα δείγματα οἰκεικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ξυλογλυπτικῆς τέχνης στὴν περιφέρεια τῆς Ματσούκας. Ἡ μονὴ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ἀνέδειξε πληθώρα σπουδαίων πατέρων μὲ τεράστια πνευματικὴ καὶ ἐθνικὴ προσφορά. Κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον ὑπέστη πολλὰς ταλαιπωρίας ἀπὸ

43. Ὁ.π., σ. 7.

44. Χρῦσανθος, *Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, σ. 485.

45. Παπαμχαλόπουλος, *Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον*, σ. 164.

Τούρκους Τσέτες και ἔγινε τόπος μαρτυρίου πολλῶν ἐλλήνων κατοίκων τῆς γύρω περιοχῆς, ὅπως ὁ ἠγούμενος Πανάρετος ἀναφέρει· «Οἱ Πατέρες τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βαζελῶνος διετάχθησαν ὑπὸ τοῦ ταγματάρχου τῆς φρουρᾶς τοῦ σταθμοῦ «Καλογέρ-χανί», κειμένου ἔναντι τῆς Μονῆς νὰ ἐγκαταλείψωσι μεθ' ὄλων τῶν λοιπῶν χριστιανῶν τὴν μονὴν ἐντὸς τεσσάρων ὡρῶν καὶ ν' ἀναχωρήσωσιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς περιφερείας Ἀργυρουπόλεως. Ἐκκλητικοὶ οἱ Πατέρες ἀπέστειλαν εἰς τὸν ταγματάρχην τὸν ἠγούμενον Γερβάσιον καὶ τὸν Ἱερομόναχον Νικοδήμον, οἵτινες παρεκάλεσαν, προβαλόντες καὶ ἀσύδοτον δικαίωμα τῆς Μονῆς, τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκδοθείσης ἀποφάσεως. Ὁ ταγματάρχης ἀπέπεμψεν αὐτοὺς δι' εἰρωνικοῦ μειδιάματος, δηλώσας ὅτι τὰ φριμάνια δὲν ἰσχύουσι πλέον πρὸ τοῦ στομίου τῶν τηλεβόλων, καὶ διέταξε νὰ συνοδεύσῃ αὐτοὺς νέα φρουρὰ στρατιωτῶν καὶ τσετέδων, εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν τῇ Μονῇ ἀναμενόντων πρὸς ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς τῆς ἐκκενώσεως τῆς Μονῆς. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς Ἐπιτροπῆς, ἐπειδὴ εἶχεν ἤδη νυκτώσει, παρεκλήθη ὁ ἀρχηγὸς τῆς πολιορκητικῆς φρουρᾶς νὰ ἀναβάλλῃ εἰς τὴν πρωΐαν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς τοῦ ταγματάρχου, ὅστις καὶ συνήνεσε, λαβὼν δεκάλιρον δωρεάν. Τὴν νύκτα συνεκροτήθη μακρὸν συμβούλιον τῶν Πατέρων καὶ τῶν ἐν τῇ Μονῇ προκρίτων Ἑλλήνων, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπεφασίσθη ἵνα οἱ νεώτεροι τῶν Πατέρων καὶ ὅσοι ἐκ τῶν χριστιανῶν δύνανται, ἐξερχόμενοι λάθρα, εἰσέλθωσιν εἰς τὸ περὶ τὴν μονὴν δάσος καὶ κρυβῶσιν ἐν αὐτῷ, οἱ δὲ λοιποὶ ἀκολουθῶσι τὴν πρωΐαν τοὺς ἀπαγωγεῖς αὐτῶν. Ἡ διχοτόμησις ἐκρίθη ἐνδεδειγμένη ἐκ τῆς ἀπόψεως ὅτι οἰαδήποτε μερὶς ἤθελε σωθῆ, θὰ ἠδύνατο ἐπανερχομένη ν' ἀνακατοικήσῃ τὴν Μονήν, ἥτις οὕτω δὲν θὰ ἠρημοῦτο. Τὴν νύκτα λοιπὸν τῆς 22ας πρὸς τὴν 23ην Ἀπριλίου 1916, πάντες οἱ ἐν τῇ Μονῇ Πατέρες, πλὴν τοῦ ἠγούμενου Γερβασίου καὶ τοῦ Ἱερομονάχου Νικοδήμου καὶ περὶ τοὺς 300 ἐκ τῶν ἐν τῇ Μονῇ λαϊκῶν χριστιανῶν, χαλασθέντες διὰ σχοινίου ἐξ ἀποκέντρου μέρους τοῦ τείχους τῆς Μονῆς - ἡ θύρα καὶ αἱ πλευραὶ ἐφρουροῦντο - εἰξήλθον καὶ ἐκρύβησαν εἰς τὸ περὶ αὐτὴν δάσος. Τὴν πρωΐαν, μετὰ σωματικὴν ἔρουναν ἐπὶ τῆς ἐξωθύρας τῆς Μονῆς, μὴ τις ἀποκομίση τι ἐξ αὐτῆς, ἐξήγαγον ἅπαντας καὶ ἀπήγαγον εἰς τὸ τρίωρον ἀπέχον χωρίον Χαψη-κιοῖ, ὁπόθεν τὴν ἐπομένην ἀπέστειλαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς περιφερείας Ἀρδάσης καὶ Ἀργυρουπόλεως. Εὐθύς, μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν ἐν τῇ Μονῇ πλήθους Τούρκων ἐκ τῶν παρακειμένων χωρίων, Θέρσα Κουσερὰ καὶ λοιπῶν, ἐκ τῶν προτέρων εἰδοποιημένα, εἰσώρμησαν εἰς τὴν Μονήν, καὶ ἤρξαντο λεηλατοῦντες τὰ

ἐν αὐτῇ, ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἐκ τοῦ δάσους παρακολουθούντων τὰ γινόμενα πατέρων καὶ λοιπῶν ὁμογενῶν. Ἡ λεηλασία παρετάθη ἐπὶ ἑβδομάδος, ἕως οὗ ἀφηρέθη πᾶν ὅ,τι ὑπῆρχεν ἐν τῇ Μονῇ, ἐν τῷ Ναῶ ἐν τοῖς Ἀρχιεφυλακείοις, καὶ ἐν ταῖς κρύπταις αὐτῆς. Τὰ ἀντικείμενα ἅτινα δυσκόλως μετεκομίζοντο, συνειβίβησαν εἰς θρίμματα καὶ τὸ κειμηλιοφυλακεῖον ἐπυρπολήθη, ἄγνωστον ἂν μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἀντικειμένων ἢ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν αὐτῶν. Εὐτυχῶς τινὰ τῶν κειμηλίων εὑρεθέντα ἐν τῇ κοινῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Μονῆς ἐσώθησαν, ὡς ἀνάξια τουρκικῆς προσοχῆς»⁴⁶.

Ἡ μονὴ ἐγκαταλείφθηκε ὀριστικὰ τὸ 1923 μὲ τὸν ἐκπατρισμὸ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου καὶ εἶχε τὴν αὐτὴ τύχη μὲ τις ἄλλες μονές, αὐτὴ τῆς διαρπαγῆς τῆς ἐρήμωσης ἀπὸ τὰ ἄτακτα σίφη τῶν Τούρκων ἐπιδρομέων⁴⁷.

Στὴν Ἑλλάδα ἡ εὐλάβεια καὶ τὸ χρέος τῶν Ποντίων ἀνιστόρησε τὸ ἱστορικὸ Μοναστήρι τοῦ Βαζελῶνος πάνω ἀπὸ τὴν κοινότητα Ἁγίου Δημητρίου Κοζάνης μὲ πρωτεργάτη τὸν Εὐστάθιο Παναγιωτίδη. Στις 12 Ἰουνίου 1970 τέθηκε ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὸν τότε μητροπολίτη Κοζάνης κυρὸ Διονύσιο Ψαριανό⁴⁸. Στὴ νέα μονὴ δωρήθηκε ἀπὸ τὸν Ἀρχιμανδρίτη Διονύσιο Βαζελιώτη (Ἀμαραντίδη) ἡ εἰκόνα τῆς ἀποτομῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, πὺν διέσωσε κατὰ τὸν ξεριζωμὸ καὶ εἶχε μαζί του κατὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴ Μονὴ Ἁγίας Τριάδος στὴν Τούμπα Σερρών⁴⁹.

Ἡ δευτέρη ἀπὸ τὶς τρεῖς μεγάλες μονές, κατὰ σειρὰ ἴδρυσης, ἀλλὰ πλουσιότερη καὶ σεβασμιώτερη ὅλων εἶναι ἡ μονὴ τῆς Παναγίας Σουμελά. Βρίσκεται νοτιοανατολικά τοῦ Δικαισίμου (Τζεβισλούκ) καὶ σὲ μικρὴ ἀπ' αὐτὸ ἀπόσταση ἀρχίζει ἢ ἀπὸ τὸν ποταμὸ Πυξίτη διαρροέμενη κοιλάδα τῆς Παναγίας. Ἡ κοιλάδα αὐτὴ εἶναι ὑποβλητικὴ καὶ κατάφυτη ἀπὸ ὠραιότατα ροδόδενδρα, ἀπὸ τὴν ἀζαλέα τὴν ποντιακὴ καὶ καλύπτεται ἀπὸ πυκνὸ δάσος μὲ διάφορα εἶδη δένδρων, ὅπως εἶναι τὰ πεῦκα, οἱ καρυδιές, οἱ λεπτοκαριές, οἱ δάφνες, οἱ μυρσίνες, τὰ ἔλατα,

46. Τοπαλίδης Πανάρετος, ἀρχμ., *Ὁ Πόντος ἀνὰ τοὺς αἰῶνας*, Δράμα 1929, σ. 185-186.

47. Χρῦσανθος, *Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, σ. 499.

48. Παναγιωτίδης Εὐστάθιος, *Ἱστορία Μονῆς Βαζελῶνος*, Ἀσπροβάλα 1998, σ. 34.

49. Ὁ.π., σ. 23.

και τὰ πυξάρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομά του ὁ ποταμὸς Πυξίτης. Ὁ Κωνσταντῖνος Παπαμιχαλόπουλος περιγράφει τὴ μονὴ Σουμελᾶ σημειώνοντας χαρακτηριστικὰ ὅτι «οὐδαμοῦ τῆς Εὐρώπης εἶδον τοιαῦτα δάση»⁵⁰.

Τὸ ἴδιο κάμει καὶ γιὰ τὰ πολλὰ νερὰ ποῦ ἀπὸ τὶς πλαγιές τῶν παρακείμενων βουνῶν εἰσρρέουν σ' αὐτὴν τὴν κοιλάδα⁵¹.

Ἡ μονὴ ἰδρῦθηκε κατὰ τὴν παράδοση τὸ ἔτος 386 μ.Χ. ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους Ἱερομονάχους Βαρνάβα καὶ Σωφρόνιο, ὕστερα ἀπὸ ἀποκάλυψη τῆς Παναγίας, μὲ τὴν ὁποία τοὺς προέτρπε νὰ ἀκολουθήσουν τὴν εἰκόνα τῆς στοῦ ὄρος Μελᾶ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ νὰ ἰδρῦσουν μονή⁵². Ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση μία ἀπὸ τὶς τρεῖς εἰκόνες ποῦ φιλοτέχνησε ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς. Οἱ δύο ἄλλες φυλάσσονται στὴ Μονὴ τοῦ μεγάλου Σπηλαιῦ στὰ Καλάβρυτα καὶ στὴ μονὴ Κύκκου στὴν Κύπρο⁵³. Ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ στὴ Θήβα τῆς Βοιωτίας μετακομίσθηκε ἀπὸ τὸν μαθητὴ του Ἀνανία στὴν Ἀθήνα. Ἐκεῖ κατατέθηκε στὸν πρὸς χάρη τῆς εἰκόνας ἀναγερθέντα ναὸ καὶ ὀνομάσθηκε Μεγάλῃ Παναγία. «Ναὸν οἱ ἰθαγενεῖς περικαλλῆ οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἀνεγείραντες, ἀνεστήλωσαν ἐν αὐτῷ τὴν ἁγίαν εἰκόνα ἐπονομάσαντες αὐτὴν ἔκτοτε Ἀθηναίαν»⁵⁴. Ὁ ναὸς ποῦ βρισκόταν κοντὰ στὴ Στοὰ τοῦ Ἀδριανοῦ, κτίσμα⁵⁵ τοῦ 4ου αἰῶνα, κατεδαφίστηκε μετὰ ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ ἔτους 1885. Ἀπὸ τὸ ναὸ αὐτὸ πέταξε, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, ἡ εἰκόνα τῆς Ἀθηنيώτισσας Παναγίας, βασταζόμενη ἀπὸ δύο ἀγγέλους πρὸς τὸ κολχικὸ ὄρος Μελᾶ⁵⁶. Οἱ Ὅσιοι Βαρνάβας καὶ Σωφρόνιος ἀκολούθησαν τὴν εἰκόνα, ἔφθασαν στὴν Τραπεζοῦντα, καὶ ἀνέβηκαν στοῦ ὄρος Μελᾶ, ὅπου σὲ ἓνα σπήλαιο ἀνακάλυψαν τὴν Θεομητορικὴ εἰκόνα. Ὁ πρῶτος ναὸς ποῦ ἀνήγειραν ἦταν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ. Τὸν κυρίως ναὸ τῆς μονῆς ποῦ ἀνοικοδόμησαν ἐκ βάθρων μέσα στοῦ σπήλαιο, ἐγκαινία-

50. Παπαμιχαλόπουλος, *Περιήγησις εἰς Πόντον*, σ. 49-50.

51. Ὁ.π., σ. 51.

52. Κανσοκαλυβίτης Νεόφυτος, *Ἐρὰ Ἱστορία τῆς Μονῆς Σουμελᾶ*, σ. 9-10.

53. Ὁ.π., σ. 6-7.

54. Ὁ.π., σ. 8.

55. Σωτηρίου Γεώργιος Α. *Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ Βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος*, ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ ἔτους 1929, σ. 173-174.

56. Κανσοκαλυβίτης, *Ἐρὰ Ἱστορία τῆς Μονῆς Σουμελᾶ*, σ. 9-10.

σε ὁ τότε μητροπολίτης Τραπεζοῦντος παρουσία τοῦ βασιλέα τῆς Τραπεζοῦντος Αὐγουστάλιου Κορτίκιου⁵⁷.

Διάφοροι ἄλλοι ἐρευνητὲς ὑποστήριξαν τὴν ἄποψη ὅτι ἡ μονὴ ιδρύθηκε ἀπὸ τοὺς αὐτοὺς κίτορες τὸν 9ο ἢ 10ο αἰώνα⁵⁸.

Ἀπὸ τὸν πρῶτο, πάντως καιρὸ τῆς ιδρύσεως της ἡ μονὴ ἀποτελοῦσε τὸ μέγα προσκύνημα χριστιανῶν, ἀργότερα καὶ τῶν μουσουλμάνων, ὁλόκληρου τοῦ Πόντου, τῆς Καππαδοκίας, ὁλόκληρης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Ρωσίας καὶ τῶν ἡγεμονιῶν τῆς Μολδοβλαχίας. Ὁ Fallmerayer πού ἐπισκέφθηκε τὴν μονὴ σημειώνει: «οὐδεὶς ἕτερος τόπος ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι τόσο προσφυῆς ἵνα ἐμπνεύσῃ εἰς τὴν ψυχὴν διάθεσιν πρὸς προσευχὴν καὶ προσκύνῃσιν καὶ θεωρίαν τοῦ θείου, ὅσον ὁ ἀειθαλῆς καὶ μαγευτικὸς ἄγριος οὗτος τόπος τοῦ Κολχικοῦ ὄρους Μελεᾶ»⁵⁹.

Οἱ δύο ιδρυτὲς τῆς μονῆς Ὅσιοι Βαρνάβας καὶ Σωφρόνιος ἔζησαν μέχρι τὸ ἔτος 412 μ.Χ. καὶ ἐκοιμήθησαν τὴν ἴδια ἡμέρα. Ἡ μνήμη τους ἐορτάζεται τὴν 18ῃ Αὐγούστου καὶ ἡ ἀκολουθία τους ψάλλεται ἐξ ἰδίας φυλλάδος⁶⁰, ποιητῆς τῆς ὁποίας εἶναι ὁ Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης. Οἱ Ὅσιοι ἄφησαν στοὺς πατέρες τῆς μονῆς ἰδιόγραφη διαθήκη πού ἀναφέρεται στὴν μοναχικὴ ζωὴ⁶¹. Οἱ μοναχοὶ καθιέρωσαν νὰ διαβάζεται αὐτὴ κάθε μέρα κατὰ τὴν ὀρθρινὴ ἀκολουθία. «Καὶ τοῦτον μὲν προσδιώρισαν καθ' ἑκάστην εἰς τὸν ὄρθρον ν' ἀναγινώσκωσιν εἰς ἐνθύμιον καὶ τῶν διαταχθέντων καὶ τῶν διαταξάντων...»⁶². Ἡ μονὴ ὑπέστη κατὰ καιροὺς βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς καὶ ἐρημώσεις. Ἀνασυστάθηκε καὶ ἀνακαινίσθηκε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰώνα, ἀπὸ τὸν Ὅσιο Χριστοφόρο, πού καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Γαζαρῆ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ κλήθηκε θαυματουργικὰ ἀπὸ τὴν Παναγία νὰ κατοικήσῃ στὴ Μονή⁶³.

Ἰδιαίτερη εὐλάβεια πρὸς τὴν μονὴ ἔδειξαν οἱ αὐτοκράτορες τῆς

57. Ὁ.π., σ. 24.

58. Χρῦσανθος, *Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, σ. 471-472.

59. Fallmerayer, *Original - Fragmente*, ὅ.π., 11, 29 σημ. 1, Πρβλ. Χρῦσανθος, ὅ.π., σ. 472.

60. Ἡ θεία καὶ Ἱερὰ ἀκολουθία τῶν Ὁσίων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν Βαρνάβα, Σωφρόνιου καὶ Χριστοφόρου τῶν ἐν Μελεᾶ Ὅρει ἀσκησάντων, Ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας 1775.

61. Καυσοκαλυβίτης, ὅ.π., σ. 28-30.

62. Κυριακίδης, *Ἱστορία τῆς Μονῆς Σουμελεᾶ*, σ. 49-50.

63. Καυσοκαλυβίτης, ὅ.π., σ. 33-38.

Τραπεζοῦντος, οἱ Μεγάλοι Κομνηνοί· ἀπὸ αὐτοῦς ὁ Ἰωάννης Β΄ (1280-1285-1297) καὶ ὁ γιὸς του Ἀλέξιος ὁ Β΄ (1297-1330) καὶ ὁ Βασίλειος (1332-1340) ἀλληλοδιαδόχως δώρισαν στὴ μονὴ σαράντα παροίκους γιὰ νὰ φρουροῦν τὸ κάστρο τῆς μονῆς καὶ εἴκοσι τέσσερα χωριά ἀλλὰ καὶ πάρα πολλὰ ἀναθήματα καὶ κειμήλια. Ὅλους ὁμως τοὺς προγόνους του ὑπερέβη ὁ εὐσεβέστατος αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Γ΄ (1349-1390), πού χάριν τῆς διασώσεώς του ἀπὸ τὴν Θεοτόκο κατὰ τὸν βέβαιο καταποντισμὸ τοῦ πλοίου⁶⁴ πού τὸν μετέφερε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Τραπεζοῦντα, ὑπῆρξε καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς εὐεργέτες τῆς Μονῆς.

Ὁ Ἀλέξιος Γ΄ ἐπανειλημμένα ἐπισκέφθηκε τὴν μονή, τὴν ὁποία ὀχύρωσε μὲ τείχος καὶ πύργους καὶ καλλώπισε μὲ διάφορες οἰκοδομές. Ἀνακαίνισε καὶ τὸν ναό, ὅπου μέχρι τὸ 1650 σωζόταν πάνω ἀπὸ τὴν πύλη ἢ παρακάτω ἐπιγραφή, ὅπως μαρτυροῦν οἱ ἱστορικοί: «Κομνηνὸς Ἀλέξιος ἐν Χριστῷ σθένων/πιστὸς Βασιλεὺς, Στερρός, Ἐνδοξος, Μέγας Ἀεισέβαστος, εὐσεβής, Αὐτοκράτωρ/ Πάσης Ἀνατολῆς τε καὶ Ἰβηρίας / κήτωρ πέφυκε τῆς Μονῆς ταύτης νέος ΣΩΞΗΨ (1360 μ.Χ.) ΙΝΔΙΓΨ»⁶⁵. Ὁ ἴδιος ἐξέδωσε ὑπὲρ τῆς μονῆς προνομοπάροχον χρυσόβουλλο τὸ ἔτος 1364 ἐπὶ ἡγουμένου Γαλακτίωνος, μὲ τὸ ὁποῖο ἀσφάλιζε τὰ προνόμια πού χορηγήθηκαν στὴ μονή ἀπὸ τοὺς προκατόχους του κατοχυρώνοντας ὑπὲρ τῆς μονῆς καὶ νέες δωρεές⁶⁶. Τὸ πρωτότυπο χρυσόβουλλο φαίνεται ὅτι κήκε μαζί μὲ ἄλλα ἔγγραφα κατὰ τὶς ἐπανειλημμένες καταστροφές πού ὑπέστη ἡ μονή. Σὲ ιδιαίτερη ὁμως θήκη μὲ ἐπιμέλεια φυλασσόταν ἀντίγραφο τοῦ χρυσοβούλλου πού πρωτοδημοσιεύ-

64. Γιὰ τὸ γεγονός τῆς διασώσεώς του γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Κουσοκαλυβίτης τὰ ἐξῆς: «ἐνῶ δὲ παρέπλεεν ἐν Πλατάνοις κατελήφθη ὑπὸ δεινῆς τρικυμίας, καὶ ἐν κινδύνῳ εὐρισκόμενος ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τῆς Θεομήτορος. Καὶ ἰδοὺ κατ' ὄναρ ἐμφανίζεται αὐτῷ νεάνις βασιλικῶς ἐνδεδυμένη καὶ λέγει. «Ἴδου, Ἀλέξιε, σὲ ἔσωσα ἐκ τοῦ θαλασίου κλύδωνος καὶ εἰς λιμένα γαλήνιον θὰ σὲ προσορμίσω καὶ νικητὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου θὰ σὲ ἀναδείξω. Σὺ δὲ τὸ ἐν τῷ ὄρει Μελαῖ Ἀνάκτορόν μου ἀνακαίνισον καὶ χωρὶς νὰ ἐγγίσης τὸν ναόν μου τὸν ὑπὸ τῶν θεραπόντων μου ἀτρώτοις πόνοις ἀνεγερθέντα εὐρυνον τὸ σπήλαιον καὶ ὀχύρωσον αὐτὸ διὰ τείχους. Καὶ μόλις ταῦτα ἐλέχθησαν ἀφυπνίζεται ὁ βασιλεὺς καὶ βλέπει ὅτι εἰς τὸν λιμένα τῆς Τραπεζοῦντος γαληνίως εἶχε προσορμισθῆ», ὁ.π., σ. 40-43.

65. Πρὸβλ. Παπαμιχαλόπουλος, *Περιήγησις εἰς τὸν Πόντο*, σ. 63 καὶ Κυριακίδης, *Ἱστορία τῆς Μονῆς Σουμελά*, σ. 62.

66. Θεόκλητος Διονυσιάτης, *Ἡ Παναγία Σουμελά*, Θεσσαλονίκη 1994 σ. 116-122.

θηκε ἀπὸ τὸν Νεόφυτο τὸν Καυσοκαλυβίτη τὸ 1775⁶⁷. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἀντίγραφα τοῦ χρυσοβούλλου ἐπικυρωμένο ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Ἰάκωβο (1679-1688) καὶ τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου μεταφέρθηκε κατὰ τὸν ἐκπατριισμό στὴν Ἀθήνα καὶ κατατέθηκε στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο⁶⁸.

Ὁ γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀλεξίου Γ΄ ὁ Μανουὴλ Γ΄ (1390-1417) προίκισε κι αὐτὸς τὴ μονὴ μὲ πολλὰ δωρεὰς καὶ δώρισε στὴ μονὴ μεγάλο τεμάχιο ἀπὸ τὸ Τίμιο Ξύλο τοῦ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ. Τὸ περίκομπο κι βώτιο ποὺ περιεῖχε τὸ Τίμιο Ξύλο εἶχε τὴν ἐξῆς ἀφιερωτήρια ἐπιγραφή:

«Ἐνθάδε κεῖται τὸ τρισόλβιον Ξύλον
 ἐν ᾧ ὁ Χριστὸς ἠγίασε τὴν κτίσιν·
 Ὁ Ἐμμανουὴλ τοῦ Ἀλεξίου γόνος
 Κομνηνὸς Ἄναξ Εὐσεβῆς Αὐτοκράτωρ
 Ὡς δῶρον ἄγνόν τῇ Πανάγνῳ προσφέρει
 Ἐν τῷδε ναῷ, Τοῦτο, τοῦ Μελα ὄρους
 ΧΥ ρτ΄ (1390)»⁶⁹.

Γιὰ τὸ τεμάχιο αὐτὸ τοῦ Τιμίου Ξύλου ὁ Παπαμιχαλόπουλος σημειώνει: «Οὗτος ἐδωρήσατο αὐτῇ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἐκ τοῦ βασιλικοῦ θησαυροφυλακίου τὸ Τίμιον Ξύλον τοῦ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ, σταυρὸν ἀποτελοῦν, ἐν τῶν μεγίστων τεμαχίων, ὅσα ὑπάρχουσιν ὅπουδήποτε»⁷⁰. Καὶ οἱ ὑπόλοιποι αὐτοκράτορες τῆς Τραπεζοῦντος, μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου Δαβίδ, παρεῖχαν κάθε ὑποστήριξη στὴ μονή. Καὶ οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι ἐξέδωσαν ὑπὲρ τῆς μονῆς Σιγίλια κατοχυρωτικά τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν προνομίων της. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Ὀθωμανοὶ Σουλτάνοι σεβάστηκαν τὴ μονή, τὴν προίκισαν μὲ δωρεὰς καὶ κατοχύρωσαν τὰ προνόμιά της μὲ τὴν ἐκδοση φιρμανίων. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὸν Σελὶμ Α΄ (1467-1520). Κατὰ τὴν περίοδο, ποὺ ὁ Σελὶμ ὡς διάδοχος τοῦ θρόνου κυβερνοῦσε τὴν Τραπεζοῦντα, βρέθηκε γιὰ κινήγι στὴν περιοχὴ τῆς μονῆς. Ὅταν ἀντίκρισε τὴ μονή, διέταξε νὰ τὴν καταστρέψουν. Ξαφνικὰ ὅμως καταλήφθηκε ἀπὸ παραλυσία λόγω τῆς ἀσέβειάς του. Θεραπεύθηκε ὅμως πίνοντας ἀπὸ τὸ ἅγιασμα καὶ

67. Καυσοκαλυβίτης, *Ἱερά Ἱστορία τῆς Μονῆς Σουμελα*, σ. 45-52.

68. Χρῦσανθος, *Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, σ. 476.

69. Πρὸβλ. Κυριακίδης, ὁ.π., σ. 77.

70. Βλ. Παπαμιχαλόπουλος, *Περιήγησις εἰς Πόντον*, σ. 64.

ὅταν τὸ 1512 ἔγινε Σουλτάνος ἐπικύρωσε μὲ αὐτοκρατορικὸ χάτι-σερίφ τὰ προνόμια πού δόθηκαν ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες τῆς Τραπεζοῦντος⁷¹, σκέπασε μὲ χαλκὸ τὴ στέγη τοῦ ναοῦ καὶ ἀφιέρωσε πέντε μεγάλες λαμπάδες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ὡς τὸν ἑκπατρισμὸ σῶζονταν οἱ τρεῖς. Γι' αὐτὲς ἀναφέρει ὁ Παπαμιχαλόπουλος⁷² πού ὁ ἴδιος τίς εἶδε κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴ Μονή.

Φιρμάνια ὑπὲρ τῆς μονῆς ἐξέδωσαν καὶ οἱ παρακάτω Σουλτάνοι: Βαγιαζήτ Β' (1481), Σελίμ Β' (1566), Μουράτ Γ' (1574), Ἰβραήμ Α' (1640), Μωάμεθ Δ' (1648), Σουλεϊμάν Γ' (1687), Μουσταφᾶς Β' (1965), Ἀχμέτ Γ' (1703)⁷³.

Τὴν μονὴ εὐεργέτησαν καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Μολδοβλαχίας καὶ ἐξέδωσαν προνομιόπαροχα χρυσόβουλλα⁷⁴.

Τὸ 1744 ὁ μητροπολίτης Χαλδίας Ἰγνάτιος ἀνακαίνισε τὸ Ἅγιο Βῆμα καὶ τὸ προαύλιο τοῦ ναοῦ σύμφωνα μὲ ἐπιγραφή πάνω ἀπὸ τὴν παλαιότερη εἴσοδο τοῦ ναοῦ διαβάζαμε. «Ὁ Χαλδίας Ἰγνάτιος ἀνεκαίνισε τὸ προαύλιον καὶ τὸ Ἅγιον Βῆμα, ἡγουμένου Γερβασίου, ἐπιτρόπου Ἰωάσαφ 1744»⁷⁵. Στὸ προαύλιο τοῦ ναοῦ καὶ πίσω ἀπὸ τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ ὑπῆρχε μαρμαρίνη δεξαμενὴ, στὴν ὁποία ἔσταζε τὸ νερὸ πού θαυματουργικὰ ἀνάβλυσε κατόπιν προσευχῆς τῶν Ὁσίων Βαρνάβα καὶ Σωφρονίου καὶ πού καλεῖται ἀγίασμα⁷⁶.

Ἡ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς διέσωζε ἀρκετὰ χειρόγραφα, ὅσα σώθηκαν δηλαδὴ ἀπὸ τίς πυρκαγιὰς καὶ τίς ἀλλεπάλληλες καταστροφές τῆς μονῆς. Περιγραφικὸ κατάλογο τῶν χειρογράφων συντάξε ὁ Ἀθανάσιος Πα-

71. Βλ. Κανσοκαλυβίτης, *Ἱερά Ἱστορία τῆς Μονῆς Σουμελά*, σ. 43-44.

72. Διαβάζουμε σχετικὰ. «Τότε δὲ αὐτὸς ἐνεθυμήθη τὴν Παναγίαν καὶ ἔπεμψε τῇ Μονῇ πέντε λαμπάδας ἐκ καθαροῦ κηροῦ, ὕψους μὲν ὅσον ἦν τὸ ἀνάστημα αὐτοῦ, πάχους δὲ 20 ἑκατοστῶν διαμέτρου, δῶρον εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ θεραπείᾳ ἐκείνῃ καὶ τῇ ἐκπληρώσει τῆς εὐχῆς. Τῶν λαμπάδων τούτων σῶζονται νῦν ἔτι οἱ τρεῖς ὅπως ἀκέραιοι, φέρουσαι ἀπὸ τῆς βίαςεως μέχρι τῆς κορυφῆς ἑλικωδῶς χρυσοῦ νομίσματα καὶ ἐπιγραφὰς χρυσοῖς γράμμασι δυναγνώστους πλέον. Φυλάσσονται δὲ παρὰ τῶν Μοναχῶν μετ' εὐλαβείας ἐν ὑελοφράκτῳ θήκῃ ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ, δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ. Τῇ παρακλήσει μου ἠνοιχθῆ ἡ θήκη, ἔψαυσα δὲ ἰδίᾳ χειρὶ μετὰ τῆς προσηκούσης ἐκτιμήσεως τὸ εὐλαβὲς ἀνάθημα τοιοῦτου Δωρητοῦ». Πρβλ. *Περιήγησις εἰς Πόντον*, σ. 66.

73 Ὁ.π., σ. 61.

74. Κανσοκαλυβίτης, ὁ.π., σ. 53-54.

75. Χρυσάνθος, *Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, σ. 479.

76. Βλ. Κανσοκαλυβίτης, ὁ.π., σ. 32.

παδόπουλος-Κεραμεὺς καὶ δημοσιεύθηκε ὡς παράρτημα ἀπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδα Κυριακίδη στὸ ἔργο του «Ἱστορία τῆς Μονῆς Σουμελᾶ»⁷⁷. Γιὰ τὰ κειμήλια τῆς Μονῆς ὁ Κυριακίδης παρατηρεῖ: «Ἐὰν ἐν τῇ Μονῇ Σουμελᾶ διεσφύζοντο ἀλώβητα καὶ σῶα πάντα τὰ κατὰ διαφόρους καιροὺς προσενεχθέντα αὐτῇ κειμήλια, ὀλίγα τῶν μουσειῶν τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας θὰ εἶχον νὰ ἐπιδείξωσι τοιοῦτον πλοῦτον, ὅποια αὕτη. Δυστυχῶς οἱ ἐπανειλημμένα κλοπαί, ἃς ὑπέστη ἡ Μονή, αἱ διαρπαγαί, αἱ οἰκονομικαὶ στενοχωρίαι, αἱ καιρικαὶ περιστάσεις, ἴσως δέ ποτε καὶ ἀκηδία τῶν Μοναχῶν συνετέλεσαν εἰς τὸ ν' ἀπολεσθῶσι σχεδὸν πάντα....»⁷⁸. Μέσα στὴ μονὴ ὑπῆρχαν ἑννέα παρεκκλήσια. Τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τῆς Μεταμορφώσεως, τῆς Ἁγίας Ἄννης, τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, τοῦ Τιμίου Προδρόμου, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, καὶ τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ⁷⁹.

Τὸ μεγαλόπρεπο τετραώροφο κτήριο ποὺ βρίσκεται στὸ χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ θεμελιώθηκε τὸ 1860 ἐπὶ οἰκονόμου τῆς Μονῆς Νικοδήμου Ἱερομονάχου, ποὺ κατήγετο ἀπὸ τὴν Λιβερρά. Ἀποπερατώθηκε ἐπὶ ἡγουμενίας τῶν ἀρχιμανδριτῶν Παρθενίου, Γερασίμου καὶ Ἰγνατίου⁸⁰. Μετὰ τὸν ἐκπαιτρισμὸ τοῦ 1923 καὶ τὴν ἐρήμωση τῆς μονῆς, τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ ἱερὰ κειμήλια τῆς μονῆς ἀρπάχτηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀφοῦ ἀπαγορεύθηκε στοὺς Μοναχοὺς νὰ πάρουν ὅ,τιδήποτε μαζί τους. Οἱ Τούρκοι κατέσκαψαν τὰ δάπεδα, ἀφαίρεσαν τὰ κεραμίδια ἀπὸ τὶς στέγες διέρρηξαν τὰ κτήρια, ἐπιφέροντας ἀνεπανόρθωτες καταστροφές, στὴν ἀναζήτησι θησαυρῶν. Μόνο τὸν ναὸ δὲν κατόρθωσαν ὀλοκληρωτικὰ νὰ καταστρέψουν καὶ αὐτὸ γιατί εἶναι λαξευμένος μέσα σὲ βράχο. Ὑπέστησαν ὅμως μεγάλη ζημιὰ οἱ ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς τοιχογραφίες, τῶν ὁποίων οἱ ἀρχαιότερες ἀνάγονται στὸ δευτέρου μισὸ τοῦ 14ου αἰῶνα. Ὅπως ὅμως παρατηρεῖ ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Χρῦσανθος «Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς διαλαλεῖ ἡ μονὴ Σουμελᾶ τὴν βαθεῖαν εὐσέβειαν, τὸν θρησκευτικὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν κτητόρων αὐτῆς»⁸¹.

77. Γιὰ ὅλα αὐτὰ Κυριακίδης, *Ἱστορία τῆς Μονῆς Σουμελᾶ*, βλ. παράρτημα, σ. α' - vs'.

78. Κυριακίδης, ὁ.π., σ. 267.

79. Ὁ.π., σ. 266.

80. Χρῦσανθος, *Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, σ. 480.

81. Ὁ.π.

Ἄπο τὰ ἱερὰ κειμήλια τῆς μονῆς περισώθηκαν τρία, τὰ σπουδαιότερα: ἡ ἀπό τὸν Εὐαγγελιστὴ Λουκᾶ ἱστορηθεῖσα Εἰκόνα τῆς Παναγίας, ὁ σταυρὸς μὲ τὸ Τίμιο Ξύλο πὸν δώρισε στὴ μονὴ ὁ αὐτοκράτορας Μανουὴλ Γ' καὶ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ὁσίου Χριστοφόρου. Κατὰ τὸν ἐκπατριισμό οἱ μοναχοὶ τὰ ἔθαψαν στὸ πλησιόχωρο τῆς μονῆς κάθισμα τῆς Ἁγίας Βαρβάρας. Ὅταν κατὰ τὸ 1931 ἐπισκέφθηκε τὴν Ἑλλάδα ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Τουρκίας Ἰσμέτ Ἰνονοῦ, ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος Ἐλευθέριος Βενιζέλος ζήτησε τὴν ἄδεια μεταφορᾶς τῶν κειμηλίων, ἡ ὁποία ἐδόθη. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἰδίου ἔτους μετέβη στὴν ἐρειπωθεῖσα μονὴ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἀμβρόσιος Σουμελιώτης μὲ δαπάνη τοῦ ταμείου ἀνταλλαξίμων κοινωτικῶν καὶ κοινωφελῶν, περιοσιῶν, βρῆκε τὰ ἱερὰ κειμήλια, τὰ ὁποῖα μετέφερε στὴν Ἀθήνα καὶ κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοποθετήθηκαν προσωρινὰ στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο⁸².

Τὸ 1950 ὁ Πόντιος γιατρὸς Φίλων Κτενίδης ἴδρυσε στὴ Θεσσαλονίκη τὸ Σωματεῖο Παναγία Σουμελᾶ μὲ σκοπὸ τὴν ἀνιστόριση τῆς μονῆς σὲ τοποθεσία πὸν ἐπιλέχθηκε ἔξω ἀπὸ τὴ Βέρροια, πάνω ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς Καστανιάς, στὸ ὄρος Βέρριο. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1951 μὲ τιμὲς βασιλίσσης μεταφέρθηκε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ τέθηκε ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ ναοῦ πὸν ἀποπερατώθηκε τὸ 1952. Ἄπο τὸ ἔτος αὐτὸ μέχρι σήμερα ἀνηγέρθησαν δέκα μεγάλοι ξενῶνες καὶ νέος μεγαλοπρεπὴς ναός. Στὸ σκευοφυλάκειο ὑπάρχουν πολλὰ ἐκκλησιαστικὰ κειμήλια ἀπὸ ναοὺς καὶ μονὲς τοῦ Πόντου. Ἡ πανήγυρη τῆς μονῆς τελεῖται μὲ κάθε λαμπρότητα, μὲ τὴ συμμετοχὴ χιλιάδων πιστῶν. Στὶς 15 Αὐγούστου τοῦ 1993, μὲ τὴ μέριμνα τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, παραδόθηκαν καὶ τὰ ἄλλα δύο ἱερὰ κειμήλια, ὁ Τίμιος Σταυρὸς καὶ τὸ ἱερὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ὁσίου Χριστοφόρου, τὰ ὁποῖα, ὡς μὴ ὄφειλε, βρισκόνταν στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1995 παραχωρήθηκε στὴ νέα μονὴ ἀπὸ τὸ Μουσεῖο Μπενάκη καὶ ὁ ἄριστος τέχνης χρυσοκέντητος ἐπιτάφιος τῆς παλαίφατης μονῆς⁸³.

Ἡ τρίτη κατὰ τὴν τάξη μονή, ἀλλὰ μεγαλοπρεπέστερη ὄλων, εἶναι ἡ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Περιστερεῶτα. Βορειοανατολικά ἀπὸ τὴ μονὴ Σου-

82. Λεπτομερὴ περιγραφή τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἀρχιμ. Ἀμβροσίου παρατίθεται. *Ποντιακὴ Ἔστιά*. τ. 1, τευχ. 7-8 (1950) 423-428.

83. Χατζηδάκη - Βέη Εὐγενία, *Μουσεῖο Μπενάκη, Ἐκκλησιαστικὰ κεντήματα*, Ἀθήνα 1953, σ. 39-44.

μελᾶ, στο ὄρος Πυργί, πάνω ἀπὸ τὸν Διπτόταμο, στὴν περιοχή Γαλίαινας καὶ πάνω σ' ἓναν πανύψηλο βράχο σὰν ἄλλος μεγαλοπρεπῆς Περιστερώνας ὑψώνεται ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σὲ ὑψόμετρο 1210 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας καὶ σὲ ἀπόσταση 30 περίπου χιλιομέτρων Ν.Α. τῆς Τραπεζοῦντος⁸⁴. Ἡ μονὴ κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἱερομονάχου Καλλινίκου, συγγραφέα τοῦ ἱστορικοῦ κώδικα τῆς Μονῆς κατὰ τὸν 17ο καὶ 18ο αἰώνα, ἀνάγει τὴν ἀρχὴ της στὸ 752 μ.Χ. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ στηρίζεται σὲ ἄλλον ἀρχαιότερο κώδικα ποὺ καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαγιά⁸⁵. Τὸ 1203 ἡ μονὴ ἐρημώθηκε ἀπὸ ἐπιδρομὴ βαρβάρων. Τὸ 1393 ὁ Προηγούμενος τῆς μονῆς Σουμελᾶ ἀρχιμανδρίτης Θεοφάνης ἀναλαμβάνει τὴν ἡγουμενία· ἀνοικοδομεῖ τὰ ἐρειπωμένα κελλιὰ καὶ τὸν ναὸ τῆς μονῆς, προσκαλεῖ μοναχοὺς ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς καὶ ἐπανδρώνει τὴ μονή. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Βησσαρίωνα, ἐξασφαλίζει τὴ συνδρομὴ τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλεξίου Δ' (1417-1429), ὁ ὁποῖος καὶ ἐξέδωσε ὑπὲρ τῆς μονῆς Χρυσόβουλλο⁸⁶.

Τὸ 1501 ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν τότε μητροπολίτη Τραπεζοῦντος Γεννάδιο ἀπόφαση ποὺ ἀφιέρωνε στὴ μονὴ Περιστερεῶτα «τὴν ἐξαρχίαν τῆς Γαλίαινας ἀπὸ τὴν γέφυραν τῆς χαρτσακόνης ἦτοι τοῦ καλουμένου Διπτόταμου καὶ ἄνωθεν ὅσον ἐστὶ καὶ λέγεται, ἀφιερῶσας δώδεκα τῆ ρηθείση ταύτῃ μονῇ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ ἐπικαλουμένου Περιστερεώτου πρὸς τὸ νέμεσθαι καὶ καρποῦσθαι αὐτὴν καὶ λαμβάνειν ἐξ αὐτῆς ἅπαντα τὰ εἰσοδήματα τὰ ἐν τῷ τόπῳ εἰθισμένα... ἀλλὰ καὶ οἱ μετ' ἐμὲ ἐσόμενοι ἀρχιερεῖς καὶ διάδοχοι τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου τῆς πόλεως Τραπεζοῦντος οὕτω κἀκεῖνοι ὀφείλουσι κρατεῖν τὴν παροῦσαν μου σιγίλλωδη καὶ δυνοδικὴν γραφὴν ἀμετάβλητον καὶ ἀδιάσειστον εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα προστιθέναι μᾶλλον ἢ ἀφαιρεῖν τῆς μονῆς...»⁸⁷. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ ἀρχαιότερο ποὺ σωζόταν στὴ μονὴ ὡς τὸν ἐκπατρισμό τοῦ 1923⁸⁸. Τὸ 1691 δόθηκε στὴ μονὴ ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία ἐπὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχοῦ Καλλινίκου Β' ⁸⁹.

84. Πελαγίδης Στάθης, *Ἅγιος Γεώργιος Περιστερεῶτα*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 49.

85. Εὐφροσυνίδης Ἰω., *Ἱστορικαὶ σελίδες τῆς ἐν Πόντῳ Ἱερᾶς Βασιλικῆς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Περιστερεῶτα*, Δράμα 1933, σ. 2.

86. Χρῦσανθος, *Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, σ. 500-501.

87. Κυριακίδης, *Βιογραφία*, σ. 50-51.

88. Χρῦσανθος, *Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, σ. 501.

89. Ὁ.π.

Ἀξιολογότετη ἦταν καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς, ἀποτελούμενη ἀπὸ τέσσερις χιλιάδες τόμους καὶ 800 χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων, τὰ ὅποια φυλάσσονταν μὲ ἐπιμέλεια ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς⁹⁰. Οἱ κατὰ καιροὺς πατέρες τῆς μονῆς ἦσαν κάτοχοι μεγάλης παιδείας καὶ προσέφεραν τεράστιο ἱεραποστολικὸ καὶ ἐθνικὸ ἔργο καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐγίναν ὀλοκαυτώματα στὶς ἐπάλλξεις τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ γένους.

Ὁ Κωνσταντῖνος Παπαμιχαλόπουλος ἐντυπωσιασμένος ἀπὸ τὸ φυσικὸ κάλλος τῆς μονῆς Περιστερεῶτα καὶ τὸν κυκλώπειο βράχο πάνω στὸν ὅποιον ἦταν κτισμένη ἡ μονὴ σημειώνει τὰ ἑξῆς: «...Μύριοι Ἐκατόγχειρες Βριάρεω⁹¹ δὲν ἤθελον δυνηθῆ νὰ μετακινήσωσιν ἢ νὰ σείσωσιν ἀπλῶς τὴν τερασίαν, τὴν γιγάντιαν πέτραν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Περιστερεῶτα»⁹².

Πλουσιότατη ἦταν ἡ μονὴ ἀπὸ πλευρᾶς κειμηλίων. Σταυροί, ἔργα ἔξοχης ξυλογλυπτικῆς τέχνης, ἄμφια, πολλὰ καὶ ποικίλα, βαρύτιμα καὶ ὠραῖα, σεβαστὰ γιὰ τὴν προέλευσή τους καὶ τὴν ἱστορικὴ τους ἀξία. Ἐπίσης ἱερὰ σκευὴ ἑξαίσιος τέχνης ἀπὸ πολύτιμα μέταλλα κοσμοῦσαν τὸ σκευοφυλάκειο τῆς μονῆς.

Τὸ περίλαμπρο μοναστήρι διαλύθηκε καὶ ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς του στὶς 17 Ἰανουαρίου 1923 ὅταν κατέφθασε σ' αὐτὸ Τουρκικὸ τάγμα στρατοῦ, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ταγματάρχη Σελαετίν, πὺν προέβη σὲ βίαιη ἔξωση τῶν πατέρων καὶ ὄσων εἶχαν καταφύγει σ' αὐτήν. Αὐτὸς δὲν λυπήθηκε οὔτε τὸν ἄρρωστο ἱερομόναχο Ἱερεμία, τὸν ὅποιον ἀνέλαβε νὰ μεταφέρει στὴν πλάτη του ὁ ἀδελφός του Χρῆστος γιὰ νὰ τὸν ὀδηγήσει, στὸ χωριὸ Μανδρονόη, πὺν ἀπεῖχε ἀπὸ τὴ μονὴ δέκα χιλιόμετρα.. Κατὰ τὴ μεταφορὰ του ὅμως καὶ ἐξαιτίας τῶν δυσμενέστατων καιρικῶν συνθηκῶν, ἀναγκάστηκε νὰ τὸν ἀφήσει κάτω ἀπὸ ἓνα μεγάλο δένδρο. Καὶ ἀφοῦ τὸν περιτύλιξε μὲ κλινოსκεπάσματα ἀπομακρύνθηκε γιὰ νὰ ζητήσει βοήθεια. Ὅταν ἐπέστρεψε τὸν βρῆκε κατασπαραγμένον ἀπὸ τὰ ἄγρια θηρία⁹³.

Ὁ Ποντιακὸς Ἑλληνισμὸς αἴροντας τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὄσια τῶν προπα-

90. Εὐφροσυνίδης, *Ἱστορικαὶ σελίδες*, σ. 6-7.

91. Βριάρεω: ὁ ἰσχυρός, ὁ γίγαντας μὲ ἑκάτὸ χέρια.

92. Παπαμιχαλόπουλος, *Περιήγησις εἰς Πόντον*, σ. 112-114.

93. Κιαγχίδης Χ.Π., *Ἱστορία μονῆς Περιστερεῶτα*, σ. 68.

τόρων του μεταφνεύθηκε στην μητροπολιτική Ελλάδα, ύστερα από τον έπαιρο και πρωτοφανή στην ιστορία έκπατριμο. Στο Ροδοχώρι της Νάουσας, ή εὐλάβεια συγκερασμένη με την νοσταλγία τοῦ μαρτυρικοῦ Πόντου, ἀνιστόρισε τὴ νέα μονὴ τοῦ Ἁγίου, με πρωτεργάτη τὸν ἀείμνηστο δικηγόρο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ Χαράλαμπο Κιαγχίδη. Στὶς 24 Αὐγούστου 1969, ἐνθρονίστηκε στὸ νέο της ἐνδιαίτημα ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου⁹⁴.

Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἀποσπάσθηκε ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ πύλη τῆς μονῆς ἀπὸ τὸν Τοῦρκο δικηγόρο Τσεμάλ Ἐγιούπογλου, πὺ καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Μεσοχώρι Γαλίας, ἀπὸ παλαιὰ ἀρχοντικὴ ἑλληνικὴ οἰκογένεια πὺ ἐξιλαμίστηκε. Αὐτὸς διαφύλαξε τὴν εἰκόνα με εὐλάβεια στὸ πατρικὸ του σπιτί. Τὸ 1954 ἔσυρε νοσταλγικὰ τὰ βήματά του στὸν Πόντο ὁ Νικόλαος Καστανίδης πὺ παρέλαβε ἀπὸ τὸν ἐν λόγω δικηγόρο τὴν εἰκόνα καὶ μετὰ ἀπὸ μεγάλες ταλαιπωρίες τὴν μετέφερε στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ εἰκόνα εἶναι μαρμάρηνη, ἀνάγλυφη καὶ εἰκονίζει ἔφιππο τὸν Ἅγιο Γεώργιο, ἔχοντας χρυσὸ φωτοστέφανο καὶ ἀσπίδα με χρυσὴ ἐπένδυση τῶν ἐξαρθημάτων τοῦ ἵππου του. Στὸ κάτω μέρος ἔχει τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή: «...λιθίνη ἀνεκαινίσθη ἡ κλίμαξ αὐτή, φιλοκαλοδαπάνη τοῦ Πανοσιολογιώτατου Ἡγουμένου Ἰωαννικίου τοῦ Τραπεζουντίου 1846»⁹⁵. Ἡ εἰκόνα, σύμφωνα με ἐκτιμήσεις τῶν ἀρχαιολόγων, ἀνάγεται στὸν 9ο μ.Χ. αἰῶνα. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι μεταγενέστερη· ἔγινε ὅταν ὁ ἡγούμενος Ἰωαννίκιος δι' ἐξόδων του ἀνήγειρε ἡ ἀνεκαινίσε τὴν κλίμακα τῆς εἰσόδου τῆς μονῆς με 93 λίθινες βαθμίδες. Εἶναι γεγονός ὅτι τὰ πάλαι ποτὲ πενιχρὰ ἐνδιαίτηματα τῶν πρώτων οἰκητόρων τῶν τριῶν μονῶν ἐξελίχθηκαν σὲ περιλάμπρα οἰκοδομήματα. Ἡ εὐλάβεια τῶν πιστῶν, καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τὴν περίοδο τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, συγκέντρωσε ἀναρίθμητους θησαυροὺς καὶ πλούτη ἀμύθητα στὰ ταμεῖα τῶν ἱερῶν μονῶν Βαζελῶνος, Σουμελᾶ καὶ Περιστερεῶτα.

Ὅταν τὸ 1461 καταλύθηκε ἡ αὐτοκρατορία τῶν Κομνηνῶν καὶ ἡ ἐπὶ δύομισι αἰῶνες πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Πόντου Τραπεζοῦντα περιβλήθηκε τὴν μέλανα στολή τῆς πικρᾶς δουλείας, τότε ὄλων τὰ μάτια στράφηκαν στὶς κορυφογραμμὲς τῆς Ματσούκας, ὅπου τὰ τρία μοναστήρια παρὰ τὴν τρικυμία, διέμειναν ὡς πύργοι φεγγοβολοῦντες καί,

94. Ὁ.π., σ. 154.

95. Ὁ.π., σ. 48.

προβάλλοντας τὰ στήθη ὡς τείχη ἀκατάβλητα στάθηκαν κοντὰ στοὺς χειμαζόμενους καὶ διωκόμενους χριστιανούς, προσφέροντας ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες.

Ἡ Ὄθωμανικὴ λαίλαπα σ' ὅλη τὴν παραλία τοῦ Πόντου, ἀπὸ τὴν Ἄμισσὸν ὡς τὴν Τραπεζοῦντα ριζοτόμησε κάθε χριστιανικὸ μνημεῖο σὲ βαθμὸν τέτοιο πού ὁ ἐπισκέπτης τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἀδυνατεῖ νὰ πιστέψει ὅτι ἦταν ἄλλοτε οἱ περιοχὲς αὐτὲς χριστιανικῆς, ἑλληνικῆς⁹⁶.

Τὴ μαῦρη καὶ μακρὰ αὐτὴ περίοδο τὰ μοναστήρια διέθεσαν τοὺς θησαυροὺς τους γιὰ τὴν ἀνακούφιση τοῦ λαοῦ καὶ τὴν δωροδοκία τῶν κρατούντων.

Οἱ μονεὶς τοῦ Πόντου διέθεταν ἀντίγραφα τῆς διαθήκης τοῦ προφήτη Μωάμεθ πρὸς τὸ Θεοβάδιστο ὄρος Σινᾶ, ἐπικυρωμένα ἀπὸ τὸν τέταρτο χαλίφη καὶ διάδοχο τοῦ προφήτη μὲ ἰδιαίτερο Ἀχιτναμέ, πού κατοχύρωναν τὴν εὐλάβεια καὶ τὸν σεβασμὸ τοῦ φανατικοῦ καὶ θρησκομανοῦς μουσουλμανικοῦ λαοῦ πρὸς τὶς μονεὶς.

Καὶ ἡ παιδεία, ἰδιαίτερα κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωση χρόνους, βρῆκε φιλόστοργη στέγη στὶς μονεὶς. Αὐτὲς ὡς κέντρα γραμμῶν ἀνέδειξαν ἄνδρες σοφοὺς καὶ λογίους πού στρατολογήθηκαν στὸν ἀγῶνα τῆς διάσωσης τῆς ἐθνικῆς παρακαταθήκης. Σὲ κώδικα τῆς μονῆς Βαζελῶνος ὑπῆρχε ἡ παρακάτω σημείωση τοῦ ἔτους 1698. «Εἰς τὰ ἔτη ταῦτα τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν μεγάλη ὄχλησις ἐπέσκηψε εἰς τὴν ἁγίαν καὶ Ἱερὰν ἡμῶν Μονὴν τοῦ Τιμίου Προδρόμου Ζαβουλῶν· ἐβδομήκοντα πατέρες ὅσοι ἐξ ὅσων ἀπεστάλησαν εἰς κατήχησιν τῶν ἀθλιῶν χριστιανῶν ἐβασανίσθησαν καὶ ἐκομίσαντο τοὺς μαρτυρικοὺς στεφάνους· δειλία κατέλαβε τοὺς γέροντας δι' ὅσους οὐπω ἐπανῆλθον καὶ ἀθυμία πρυτανεῦει ἐν τῷ Μοναστηρίῳ ὅπερ ἀπὸ τριακοσίου ἐννεμήκοντα σὺς εἶχε μόνον ἑκατὸν τριάκοντα ἀριθμεῖ ἀδελφοὺς ἐὰν ἐπανέλθωσι καὶ οἱ εἰς τὰ ξένα ταλαιπωρούμενοι ὑπὲρ τεσσαράκοντα· εἶπου ἐλεῆσαι ἡμᾶς ὁ Πανοικτίρμων Θεὸς καὶ δώῃ ἄνεσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ· ἀμήν 1698»⁹⁷.

Ἡ περιεκτικὴ αὐτὴ σημείωση δίνει τὸ μέγεθος τῆς προσφορᾶς τῶν μοναστηριῶν τοῦ Πόντου. Ἐβδομήκοντα ἱεραπόστολοι τῆς μονῆς Βαζελῶνος θυσιάστηκαν στὸ βωμὸ τοῦ γένους, ἐκπληρώνοντας τὸ καθήκον πρὸς τοὺς χειμαζόμενους χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Μὲ τὶς ὑπέριστες

96. Τριανταφυλλίδης Περ., *Οἱ φυγάδες*, σ. 40.

97. Τοπαλίδης, *Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Βαζελῶν*, σ. 127.

αὐτὲς θυσίες ἀπέσπασαν τὰ τρία αὐτὰ προπύργια τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἀναγνώριση τῶν πιστῶν. Γιὰ ὁλόκληρους τέσσερις αἰῶνες ἡ διαχείριση τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων πέρασε στὰ χέρια τῶν μονῶν. Οἱ ἐπίσημες μοναστηριακὲς ἀποστολὲς καὶ οἱ κρυφὲς μὲ τὸ κάλυμμα τοῦ δερβίση, διέσωσαν, ἔθρεψαν, ζωογόνησαν πληθῶρα ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἀπὸ τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου ὡς τὴν Περσία, τὴν Ἰωνία, τὴν Ἰβηρία τὴν Ρωσία, τὸ Ἰκόνιο καὶ τὴν Θεοδοσιούπολη.

Τὰ τρία αὐτὰ μεγάλα προπύργια τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸν Πόντο, διακόνησαν μὲ ὑψηλὸ αἶσθημα εὐθύνης τὸ φαινόμενο τοῦ κρυπτοχριστιανισμοῦ. Χάρη τῶν προνομίων ποὺ ἀπολάμβαναν καὶ τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῶν πλέον φανατικῶν μουσουλμάνων μὲ θαυμαστὴ ἐπιδεξιότητα χειρίζονταν σοβαρὲς ὑποθέσεις πρὸς τὸ συμφέρον κρυφῶν καὶ φανερῶν χριστιανῶν, ὅπως π.χ. κατὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τοῦ 1821. Ὅταν τότε ἐκμανεῖς ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ (1808-1839) διέταξε τὴν σφαγὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Βαζελῶνος ἀρχιμανδρότης Χρῦσανθος κατάφερε μὲ ὄπλο του τὴν δωροδοκία ἀλλὰ καὶ τὶς καλὲς του σχέσεις μὲ κρυπτοχριστιανὸ ἀγὰ τῆς περιοχῆς νὰ γλυτώσει τοὺς Ἕλληνες τῆς Μαισούκας ἀπὸ βέβαιη σφαγὴ⁹⁸. Τὰ μοναστήρια κάλυπταν τὶς λατρευτικὲς ἀνάγκες τῶν κρυφῶν χριστιανῶν ἐκεῖ στὰ ἀπομονωμένα ποντιακὰ βουνὰ τελοῦνταν βαπτίσεις, γάμοι, λειτουργίαι, μνημόσυνα γιὰ ἐκείνους ποὺ ζοῦσαν τὸ δράμα τῆς ἀποκρυφίας. Μοναχοὶ τῶν μονῶν αὐτῶν, γινώστες τῆς Τουρκικῆς γλώσσας καὶ κάτοχοι τοῦ Κορανίου σὲ τακτὰ διαστήματα ἐπισκέπτονταν τὶς κρυπτοχριστιανικὲς κοινότητες καὶ μὲ πλήρη μυστικότητα ἐξυπηρετοῦσαν λατρευτικὰ τοὺς πιστοὺς⁹⁹.

Κατὰ τὰ ἔτη 1839 καὶ 1856 ποὺ δόθηκε ἡ δυνατὴ ἐλεύθερη θρησκευτικῆς ἔκφρασης, ἔστω καὶ μετ' ἐμποδίων, καὶ ποὺ ἀρκετοὶ κρυπτοχριστιανοὶ θέλησαν νὰ ἀποτινάξουν τὸ πέπλο τοῦ μουσουλμανισμοῦ, τὰ μοναστηριακὰ ἀρχεῖα, ὅπου ἦταν καταγραμμένα τὰ διπλὰ ὀνόματα μὲ πρᾶξεις γάμων, βαπτίσεων κλπ, συνέβαλαν σημαντικὰ στὴν ἀπόδειξη τῆς πραγματικῆς ταυτότητος τῶν ἀγωνιζομένων¹⁰⁰.

98. Τοπαλίδης, ὀ.π., σ. 200. Βλ. ἀκόμη Σακκάς Γ., *Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων τῆς Τριπόλεως τοῦ Πόντου*, Ἀθήναι 1979, σ. 15.

99. Τοπαλίδης, ὀ.π., σ. 133. Πρβλ. Φωτιάδης Κων., *Οἱ ἐξισλαμισμοὶ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τοῦ Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 276.

100. Τοπαλίδης, Ὁ Πόντος ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, Δράμα 1929, σ. 121.

Όλα ὅσα ἀναφέρθησαν σκοπὸ ἔχουν νὰ ἐπισημάνουν τὴν πανθομολογούμενη προσφορὰ τῶν μονῶν τοῦ Πόντου καὶ ἰδιαίτερα αὐτῶν τῶν τριῶν μεγάλων. Ἡ ἐπίδρασή τους ὑπῆρξε εὐεργετική καὶ σωτήρια, ἰδιαίτερα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας. Σὲ ἐποχὲς ὅπου ἡ παιδεία ὀλοκληρωτικὰ χάθηκε, οἱ μονεὲς ἦταν οἱ φάροι ποῦ σελάγιζαν μέσα στὴ ζοφερὴ καὶ μεγάλη νύκτα, δίδοντας θάρρος, δύναμη καὶ ἐλπίδα.

Γι' αὐτὸ καὶ ὀλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Πόντου τὰ περιέβαλλε πάντοτε μὲ τὸν ἀπέραντο θαυμασμὸ τὴν ἀνυπόκριτη εὐλάβεια καὶ τὴν ἀπεριόριστη εὐγνωμοσύνη.

Καὶ μετὰ τὸν ἐκπατρισμὸ ὁ προσφυγικὸς ποντιακὸς Ἑλληνισμὸς, μόλις κατάφερε νὰ ἐγκλιματιστεῖ στὶς νέες συνθήκες, ἀνιστόρησε τὰ μοναστήρια αὐτά, σὲ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης ἀλλὰ καὶ αὐτοσυντήρησης τῶν παραδόσεών του, τῆς ἱστορικῆς μνήμης καὶ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ του στὶς διαχρονικὲς ἀξίες καὶ τὰ νάματα τῆς ὀρθόδοξης παράδοσής του.